

SONATE Nr. 5

МОЛОДОЙ

ISSN 2072-0297

СПЕЦВЫПУСК



Университет «Болашак»,
(г. Кызылорда, Казахстан)

Является приложением к научному
журналу «Молодой ученый» № 6 (111)

УЧЁНЫЙ

международный научный журнал

СКРЯБИН
12 ЭТЮДОВ
Op. 10
для фортепиано

SCRIABIN
12 ETUDES
Op. 10
For Piano

“Я так счастлив, что если б я мог одну крупную мысль
миру, то жизнь показалась бы людям

“Прометей есть символ, в разных формах встречающийся во всех областях учения,
Это — активная энергия вселенной, творческий принцип, это — огонь, свет, жизнь,
борьба, мысль, прогресс, цивилизация, свобода”

“Не люблю я камерных ансамблей. Ансамбль сковывает игру исполнителей,
затухает его индивидуальность”

“Зависть — признание себя побежденным”

16+

“История есть стремление к абсолютной дифференциации
и абсолютному единству”

71

2016

ISSN 2072-0297

Молодой учёный

Международный научный журнал

Выходит два раза в месяц

№ 7.1 (III.1) / 2016

Спецвыпуск

Университет «Болашак», г. Кызылорда, Казахстан

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Главный редактор: Ахметов Ильдар Геннадьевич, *кандидат технических наук*

Члены редакционной коллегии:

Ахметова Мария Николаевна, *доктор педагогических наук*

Иванова Юлия Валентиновна, *доктор философских наук*

Каленский Александр Васильевич, *доктор физико-математических наук*

Куташов Вячеслав Анатольевич, *доктор медицинских наук*

Лактионов Константин Станиславович, *доктор биологических наук*

Сараева Надежда Михайловна, *доктор психологических наук*

Авдеюк Оксана Алексеевна, *кандидат технических наук*

Айдаров Оразхан Турсункожаевич, *кандидат географических наук*

Алиева Тарана Ибрагим кызы, *кандидат химических наук*

Ахметова Валерия Валерьевна, *кандидат медицинских наук*

Брезгин Вячеслав Сергеевич, *кандидат экономических наук*

Данилов Олег Евгеньевич, *кандидат педагогических наук*

Дёмин Александр Викторович, *кандидат биологических наук*

Дядюн Кристина Владимировна, *кандидат юридических наук*

Желнова Кристина Владимировна, *кандидат экономических наук*

Жуйкова Тамара Павловна, *кандидат педагогических наук*

Жураев Хусниддин Олтинбоевич, *кандидат педагогических наук*

Игнатова Мария Александровна, *кандидат искусствоведения*

Коварда Владимир Васильевич, *кандидат физико-математических наук*

Комогорцев Максим Геннадьевич, *кандидат технических наук*

Котляров Алексей Васильевич, *кандидат геолого-минералогических наук*

Кузьмина Виолетта Михайловна, *кандидат исторических наук, кандидат психологических наук*

Кучерявенко Светлана Алексеевна, *кандидат экономических наук*

Лескова Екатерина Викторовна, *кандидат физико-математических наук*

Макеева Ирина Александровна, *кандидат педагогических наук*

Матроскина Татьяна Викторовна, *кандидат экономических наук*

Матусевич Марина Степановна, *кандидат педагогических наук*

Мусаева Ума Алиевна, *кандидат технических наук*

Насимов Мурат Орленбаевич, *кандидат политических наук*

Прончев Геннадий Борисович, *кандидат физико-математических наук*

Семахин Андрей Михайлович, *кандидат технических наук*

Сенцов Аркадий Эдуардович, *кандидат политических наук*

Сенюшкин Николай Сергеевич, *кандидат технических наук*

Титова Елена Ивановна, *кандидат педагогических наук*

Ткаченко Ирина Георгиевна, *кандидат филологических наук*

Фозилов Садриддин Файзуллаевич, *кандидат химических наук*

Яхина Асия Сергеевна, *кандидат технических наук*

Ячинова Светлана Николаевна, *кандидат педагогических наук*

Почтовый адрес редакции: 420126, г. Казань, ул. Амирхана, 10а, а/я 231.

Фактический адрес редакции: 420029, г. Казань, ул. Академика Кирпичникова, д. 25.

E-mail: info@moluch.ru; <http://www.moluch.ru/>.

Учредитель и издатель: ООО «Издательство Молодой ученый».

Основной тираж номера: 500 экз., фактический тираж спецвыпуска: 30 экз.

Дата выхода в свет: 1.05.2016. Цена свободная.

Отпечатано в типографии издательства «Молодой ученый», 420029, г. Казань, ул. Академика Кирпичникова, д. 25.

Журнал зарегистрирован Федеральной службой по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций.

Свидетельство о регистрации средства массовой информации ПИ № ФС77-38059 от 11 ноября 2009 г.

Журнал входит в систему РИНЦ (Российский индекс научного цитирования) на платформе elibrary.ru.

Журнал включен в международный каталог периодических изданий «Ulrich's Periodicals Directory».

Международный редакционный совет:

Айрян Заруи Геворковна, кандидат филологических наук, доцент (Армения)

Арошидзе Паата Леонидович, доктор экономических наук, ассоциированный профессор (Грузия)

Атаев Загир Вагитович, кандидат географических наук, профессор (Россия)

Бидова Бэла Бертовна, доктор юридических наук, доцент (Россия)

Борисов Вячеслав Викторович, доктор педагогических наук, профессор (Украина)

Велковска Гена Цветкова, доктор экономических наук, доцент (Болгария)

Гайич Тамара, доктор экономических наук (Сербия)

Данатаров Агахан, кандидат технических наук (Туркменистан)

Данилов Александр Максимович, доктор технических наук, профессор (Россия)

Демидов Алексей Александрович, доктор медицинских наук, профессор (Россия)

Досманбетова Зейнегуль Рамазановна, доктор философии (PhD) по филологическим наукам (Казахстан)

Ешиев Абдыракман Молдоалиевич, доктор медицинских наук, доцент, зав. отделением (Кыргызстан)

Жолдошев Сапарбай Тезекбаевич, доктор медицинских наук, профессор (Кыргызстан)

Игисинов Нурбек Сагинбекович, доктор медицинских наук, профессор (Казахстан)

Кадыров Кутлуг-Бек Бекмурадович, кандидат педагогических наук, заместитель директора (Узбекистан)

Кайгородов Иван Борисович, кандидат физико-математических наук (Бразилия)

Каленский Александр Васильевич, доктор физико-математических наук, профессор (Россия)

Козырева Ольга Анатольевна, кандидат педагогических наук, доцент (Россия)

Колпак Евгений Петрович, доктор физико-математических наук, профессор (Россия)

Куташов Вячеслав Анатольевич, доктор медицинских наук, профессор (Россия)

Лю Цзюань, доктор филологических наук, профессор (Китай)

Малес Людмила Владимировна, доктор социологических наук, доцент (Украина)

Нагервадзе Марина Алиевна, доктор биологических наук, профессор (Грузия)

Нурмамедли Фазиль Алигусейн оглы, кандидат геолого-минералогических наук (Азербайджан)

Прокопьев Николай Яковлевич, доктор медицинских наук, профессор (Россия)

Прокофьева Марина Анатольевна, кандидат педагогических наук, доцент (Казахстан)

Рахматуллин Рафаэль Юсупович, доктор философских наук, профессор (Россия)

Ребезов Максим Борисович, доктор сельскохозяйственных наук, профессор (Россия)

Сорока Юлия Георгиевна, доктор социологических наук, доцент (Украина)

Узаков Гулом Норбоевич, кандидат технических наук, доцент (Узбекистан)

Хоналиев Назарали Хоналиевич, доктор экономических наук, старший научный сотрудник (Таджикистан)

Хоссейни Амир, доктор филологических наук (Иран)

Шарипов Аскар Калиевич, доктор экономических наук, доцент (Казахстан)

Руководитель редакционного отдела: Кайнова Галина Анатольевна

Ответственный редактор спецвыпуска: Шульга Олеся Анатольевна

Художник: Шишков Евгений Анатольевич

Верстка: Бурьянов Павел Яковлевич, Голубцов Максим Владимирович

На обложке изображен Александр Николаевич Скрябин (1871–1915) — русский композитор, пианист, педагог, один из крупнейших представителей художественной культуры конца XIX — начала XX вв.

Статьи, поступающие в редакцию, рецензируются. За достоверность сведений, изложенных в статьях, ответственность несут авторы. Мнение редакции может не совпадать с мнением авторов материалов. При перепечатке ссылка на журнал обязательна. Материалы публикуются в авторской редакции.

СОДЕРЖАНИЕ

МАТЕМАТИКА

- Ибраев Ш. Ш., Аймбетова М. Т., Пирова Г. К.**
О пространствах A_2 -ядер 1

БИОЛОГИЯ

- Қарақұлова Б. М.**
Қазақстандағы экологиялық ауа жағдайы 4

МЕДИЦИНА

- Бақытбайқызы А., Қалмырзаева А. Ғ.,
Қазыбаева Н. А., Тәжімұрат А. Ж.,
Мырзабаева Т. М.**
Монтессори әдістемесі мүмкіндігі шектеулі
балаларды қоғамдық ортаға бейімдейді 6

ЭКОЛОГИЯ

- Назаров Е. А., Шарипова А. Ж., Болтаева Г. Г.**
Тегіс құрғаған суайрық жазықтарындағы зоналық
өсімдіктер туралы түсінік 9

ИСТОРИЯ

- Ибраев Г. М.**
Роль плана Маршалла в холодной войне против
СССР: причины, цели и итоги 11

СОЦИОЛОГИЯ

- Қалдыбай Қ. Қ., Ниязов Н. А.**
Саяси-демографиялық қауіпсіздіктердің қатерлері,
тиімділіктері мен пайдалы қырлары 14

ПСИХОЛОГИЯ

- Қалдыбай Қ. Қ., Муртазаева Г. Т.,
Байкенже Н. Қ.**
Қазақстандағы ұлттық қауіпсіздікті сақтаудың
психологиялық және психоаналитикалық
тетіктері 16
- Пазылова Қ. А., Аубакиров Б.**
Адамдарда болатын агрессияның себептері мен
алдын алу жолдары 18

ФИЛОЛОГИЯ

- Байдаулетова А. Ө.**
Лексикалық тұлғалар жасалуындағы көнеленген
көмектес септік жалғауының орны 20

ФИЛОСОФИЯ

- Абдрасилов Б. Қ.**
Қазақ философиясындағы қауіпсіздік жөніндегі
ойтолғамдар 23
- Бейсенов А., Ералиева С.**
Англиядағы дінтану зерттеу мектептерінің
ерекшеліктері 25
- Бейсенов А., Матмусаева М.**
Хариджиттік ағымының дүниеге келуі 28
- Насимов М. О., Қалдыбай Қ. Қ., Көлеген Г. Б.,
Паридинова Б. Ж.**
Қазақстан Республикасындағы ұлттық қауіпсіздік
саясатының тұғырлары 30
- Насимов М. О., Қалдыбай Қ., Паридинова Б. Ж.**
Жаңа дәуір ойшылдары қауіпсіздік түсініктері
жөнінде 31

МАТЕМАТИКА

О пространствах A2-ядер

Ибраев Шерали Шапатаевич, кандидат физико-математических наук, профессор;

Аймбетова Мария Тулеуовна, старший преподаватель;

Пирова Гулзира Канаевна, старший преподаватель

Университет «Болашак» (город Кызылорда, Казахстан)

Пусть g классическая алгебра Ли над алгебраически замкнутым полем k положительной характеристики p . Ее можно рассматривать как алгебру Ли простой односвязной алгебраической группы G над алгебраически замкнутым полем k характеристики $p > 0$. Пусть T максимальный тор в G , $B \in T$ подгруппа Бореля группы G , соответствующая отрицательным корням, U унитарный радикал B . Алгебры Ли

B и U соответственно обозначим через u и b . Ядро морфизма Фробениуса, рассматриваемое как ядро морфизма групповых схем, обозначается через G_1 . Известно, что теория представления G_1 и теория представления алгебры Ли g группы G эквивалентны.

Обозначим через Φ систему корней группы G относительно (G, T) . Множество положительных и отрицательных корней соответственно обозначим через Φ^+ и Φ^- , и пусть множество простых корней. Для системы корней ранга l , пусть $\alpha_1, \dots, \alpha_l$ — простые корни и $\lambda_1, \dots, \lambda_l$ — фундаментальные веса. Обозначим целочисленную решетку весов, порожденную фундаментальными весами, через $X(T)$ (аддитивная группа характеров максимального тора T) и пусть $X_+(T)$ множество доминантных весов, $X_1(T)$

множество ограниченных весов.

Скалярное произведение на евклидовом пространстве E , порожденное системой корней Φ , обозначается через $\langle \cdot, \cdot \rangle$.

Двойственным к $\alpha \in \Phi$ корнем является $\alpha^\vee = \frac{2\alpha}{\langle \alpha, \alpha \rangle}$.

Пусть α_0 — максимальный корень, и $\tilde{\alpha}_0$ — максимальный короткий корень. Действие группы Вейля W системы Φ на группу характеров $X(T)$ определяется по правилу $s_\alpha(\lambda) = \lambda - \langle \lambda, \alpha^\vee \rangle \alpha$, где $s_\alpha \in W$, $\alpha \in \Phi$. Если обозначить сумму положительных корней через ρ , то другое действие группы Вейля, часто используемое в теории представлений, задается по формуле $w \cdot \lambda = w(\lambda + \rho) - \rho$, где $w \in W$, $\lambda \in X(T)$.

Аффинная группа Вейля W_ρ порождается всеми аффинными отражениями $s_{\alpha, n\rho}$, где $\alpha \in \Phi^+$, $n \in \mathbb{Z}$. В дальнейшем мы будем пользоваться действием W_ρ на $X(T)$, определяемым формулой $s_{\alpha, n\rho} \cdot \lambda = \lambda - \langle \lambda + \rho, \alpha^\vee \rangle \alpha + n\rho$.

Для любого $\lambda \in X(T)$ существует одномерный B -модуль $H^0(\lambda) = \text{Ind}_B^G(k_\lambda)$. $H^0(\lambda) \neq 0$ тогда и только тогда, когда $\lambda \in X_+(T)$. Пусть $V(\lambda)$

модуль Вейля над G со старшим весом λ , тогда $H^0(\lambda) \cong V(-w_0\lambda)^*$, т.е. индуцированный модуль $H^0(\lambda)$ является G -модулем, двойственным модулю Вейля со

старшим весом $-w_0(\lambda)$. При этом простой G -модуль $L(\lambda)$ будет простым цоклем $H^0(\lambda)$ или простым фактор-модулем $V(\lambda)$ по максимальному подмодулю.

Пусть V — рациональный G -модуль. Обозначим через $V^{(r)}$ скручивание Фробениуса V степени r . Более того, существует единственный $r \geq 1$, такой, что $V^{(r)}$ есть G -модуль, на котором G_1 действует нетривиально.

Для доказательства основного результата мы будем использовать условие коцикличности для 2 и 3-коцепей. При $p=2,3$ условие коцикличности записывается соответственно

$$-\psi([L_1, L_2], L_3) + \psi([L_1, L_3], L_2) - \psi([L_2, L_3], L_1) + [L_1, \psi(L_2, L_3)] - [L_2, \psi(L_1, L_3)] + [L_3, \psi(L_1, L_2)] = 0, \quad (1)$$

$$-\psi([L_1, L_2], L_3, L_4) + \psi([L_1, L_3], L_2, L_4) - \psi([L_1, L_4], L_2, L_3) - \psi([L_2, L_3], L_1, L_4) + \psi([L_2, L_4], L_1, L_3) - \psi([L_3, L_4], L_1, L_2) + [L_1, \psi(L_2, L_3, L_4)] - [L_2, \psi(L_1, L_3, L_4)] + [L_3, \psi(L_1, L_2, L_4)] - [L_4, \psi(L_1, L_2, L_3)] = 0 \quad (2)$$

Теорема. Пусть g — классическая алгебра Ли типа A_2 над алгебраически замкнутым полем k характеристики $p > 3$ и V — неприводимый модуль. Тогда $H^3(g, V) = 0$, кроме следующих случаев:

- (a) $V = L(0)$: $\dim H^3(g, V) = 1$;
- (b) $V = L(p-3)\lambda_1$: $\dim H^3(g, V) = 3$;
- (c) $V = L(p-3)\lambda_2$: $\dim H^3(g, V) = 3$;
- (d) $V = L(p-2)(\lambda_1 + \lambda_2)$: $\dim H^3(g, V) = 8$.

Доказательство. (a) $V = L(0)$. Подпространство $\bar{C}^3(g, V)$ восьмимерно и порождается векторами $h_1^* \wedge e_1^* \wedge f_1^*, h_2^* \wedge e_1^* \wedge f_1^*, h_1^* \wedge e_2^* \wedge f_2^*, h_2^* \wedge e_2^* \wedge f_2^*, h_1^* \wedge e_3^* \wedge f_3^*, h_2^* \wedge e_3^* \wedge f_3^*, e_3^* \wedge f_1^* \wedge f_2^*, e_1^* \wedge e_2^* \wedge f_3^*$.

Предположим, что линейная комбинация этих векторов соответственно с коэффициентами $b_i, i = 1, \dots, 8$ является 3-коциклом. Тогда из условия коцикличности (2) следует, что

$$\begin{cases} b_1 + b_2 + b_5 + b_7 - b_8 = 0 \\ b_2 + b_3 - b_7 + b_8 = 0 \\ b_3 + b_4 + b_6 + b_7 - b_8 = 0 \\ 2b_4 + 2b_7 - 2b_8 = 0 \\ 2b_5 + 2b_6 + 2b_7 - 2b_8 = 0 \end{cases} \quad (3)$$

Подпространство решений этой линейной системы относительно $b_i, i = 1, \dots, 8$, трехмерно. Следовательно $\dim Z^3(g, V) = 3$.

Подпространство $\bar{C}^2(g, V)$ 4-мерно и порождается векторами $h_1^* \wedge h_2^*, e_1^* \wedge f_1^*, e_2^* \wedge f_2^*, e_3^* \wedge f_3^*$, если $a_1 h_1^* \wedge h_2^* + a_2 e_1^* \wedge f_1^* + a_3 e_2^* \wedge f_2^* + a_4 e_3^* \wedge f_3^* \in \bar{Z}^2(g, V)$, то согласно (1)

$$\begin{cases} a_1 = 0 \\ a_4 = a_2 + a_3 \end{cases} \quad (4)$$

Следовательно, $\dim \bar{Z}^2(g, V) = 2$

Таким образом по формуле размерности, $\dim H^3(g, V) = \dim \bar{Z}^3(g, V) + \dim \bar{Z}^2(g, V) - \dim \bar{C}^2(g, V) = 3 + 2 - 4 = 1$

(b) $V = L((p-3)\lambda_1)$. Согласно определению,

$$V((p-3)\lambda_1) = \langle v_{i,j,k} | 0 \leq i \leq p-3, 0 \leq j \leq i, 0 \leq k \leq i \rangle_k \quad (5)$$

и очевидно, что $L((p-3)\lambda_1) \cong V((p-3)\lambda_1)$.

Пространство $\bar{C}^3(g, V)$ шестимерно и порождается векторами

$$h_1^* \wedge f_1^* \wedge f_3^* \otimes v_{0,0,0}, \quad h_2^* \wedge f_1^* \wedge f_3^* \otimes v_{0,0,0}, \quad h_1^* \wedge e_1^* \wedge f_2^* \otimes v_{p-3,0,0}, \\ h_2^* \wedge e_1^* \wedge f_2^* \otimes v_{p-3,0,0}, \quad h_1^* \wedge e_2^* \wedge e_3^* \otimes v_{0,0,p-3}, \quad h_2^* \wedge e_2^* \wedge e_3^* \otimes v_{0,0,p-3}.$$

Предположим, что линейная комбинация этих векторов соответственно с коэффициентами $b_i, i = 1, \dots, 6$, является 3-коциклом. Тогда, используя условия коцикличности (2) для всех возможных четверок базисных векторов алгебры Ли (их количество равно 70), получим: $b_2 = b_5 = 0$ и $b_3 = b_4$. Следовательно, $\dim \bar{Z}^3(g, V) = 3$.

$\bar{C}^2(g, V)$ трехмерно и порождается векторами

$$f_1^* \wedge f_3^* \otimes v_{0,0,0}, \quad e_1^* \wedge f_2^* \otimes v_{p-3,0,0}, \quad e_2^* \wedge e_3^* \otimes v_{0,0,p-3}.$$

Условие коцикличности (18) тривиально относительно каждого из этих 2-коцепей. Тогда

$$\bar{Z}^2(g, V) = \bar{C}^2(g, V) \text{ и } \dim \bar{Z}^2(g, V) = 3.$$

Наконец, по формуле (2), $\dim H^3(g, V) = \dim \bar{Z}^3(g, V) + \dim \bar{Z}^2(g, V) - \dim \bar{C}^2(g, V) = 3 + 3 - 3 = 3$.

Утверждение (c) доказывается совершенно аналогично предыдущему утверждению.

Теперь докажем утверждения (d). Пусть $V = L((p-2)(\lambda_1 + \lambda_2))$. Так как в модуле Вейля

$V((p-2)(\lambda_1 + \lambda_2))$ с векторами $v_{i,j,k}$ работать сложно, мы будем доказывать это утверждение иначе чем предыдущие утверждения. Согласно лемме 3, имеет место следующая короткая точная последовательность G -модулей:

$$0 \rightarrow L((p-2)(\lambda_1 + \lambda_2)) \rightarrow H^0((p-2)(\lambda_1 + \lambda_2)) \rightarrow L(0) \rightarrow 0.$$

Рассмотрим соответствующую длинную когомологическую точную последовательность G -модулей:

$\dots \rightarrow H^3(g, L((p-2)(\lambda_1 + \lambda_2)))^{(-1)} \rightarrow H^3(g, H^0((p-2)(\lambda_1 + \lambda_2)))^{(-1)} \rightarrow H^3(g, L(0))^{(-1)} \rightarrow \dots$. Известно, что

$$H^1(G_1, H^0((p-2)(\lambda_1 + \lambda_2))) = H^2(G_1, H^0((p-2)(\lambda_1 + \lambda_2))) = 0 \quad [1] \text{ Тогда,}$$

$$H^3(g, H^0((p-2)(\lambda_1 + \lambda_2)))^{(-1)} \cong H^3(G_1, H^0((p-2)(\lambda_1 + \lambda_2)))^{(-1)} \cong H^0(\lambda_1 + \lambda_2).$$

Кроме того $H^2(g, L(0)) = 0$ [17] и $H^0(\lambda_1 + \lambda_2) = L(\lambda_1 + \lambda_2)$ ($p > 3$). Поэтому отображение

$$H^3(g, L((p-2)(\lambda_1 + \lambda_2)))^{(-1)} \rightarrow H^3(g, H^0((p-2)(\lambda_1 + \lambda_2)))^{(-1)}$$
 является эпиморфизмом. Тогда, из последней длин-

ной кохомологической последовательности получим изоморфизм G -модулей $H^3(g, (p-2)(\lambda_1 + \lambda_2))^{(-1)} \cong H^0(\lambda_1 + \lambda_2)$.

По формуле Вейля $\dim H^0(\lambda_1 + \lambda_2) = 8$.

Теперь докажем, что для модулей $V = L((p-2)\lambda_1 + \lambda_2)$, $L(\lambda_1 + (p-2)\lambda_2)$ кохомологии степени 3 тривиальны.

Пусть $V = L((p-2)\lambda_1 + \lambda_2)$. Докажем, что $H^3(g, V) = 0$. Тривиальность $H^3(g, L(\lambda_1 + (p-2)\lambda_2))$ следует из взаимной сопряженности модулей V и $L(\lambda_1 + (p-2)\lambda_2)$. Имеем:

$\dim \bar{C}^3(g, V) = 42$ и $\prod (\bar{C}^3(g, V)) = \{\rho\lambda_1, \rho(-\lambda_1 + \lambda_2), -\rho\lambda_2\}$. Как циклический G -модуль пространство $H^3(g, V)$ порождается старшим вектором (кохомологическим классом) веса $\rho\lambda_1$, так как $\rho\lambda_1$ является единственным доминантным весом из $\prod (\bar{C}^3(g, V))$. Поэтому достаточно показать, что $H_{\rho\lambda_1}^3(g, V) = 0$. Результаты соответствующих вычислений приведены в таблице 1.

Таблица 1

n	$\dim \bar{C}_{\rho\lambda_1}^n(g, V)$	$\dim \bar{Z}_{\rho\lambda_1}^n(g, V)$	$\dim \bar{H}_{\rho\lambda_1}^n(g, V)$
1	2	1	1
2	7	1	0
3	14	6	0

Согласно этой таблице, $\dim \bar{H}_{\rho\lambda_1}^n(g, V) = 0$. Доказательство предложения 1 завершено.

Литература:

1. Andersen, H. H., Jantzen J. C. Cohomology of induced representations for algebraic groups, Math. Ann. 1984. Vol. 269. P. 487 525.

БИОЛОГИЯ

Қазақстандағы экологиялық ауа жағдайы

Қарақұлова Бақыттыгүл Мұхтарқызы, студент
«Болашақ» университеті (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

Экология «гректің *oikos* үй, тұрақ, тұрғылықты жер, баспана және *logos*-ғылым» деген сөздерінің қосындысынан тұрады. Бұл сөздердің дәлме — дәл мағынасы «экология өз үйіндегі организмдер» туралы ғылым дегенді білдіреді, яғни организмдер мен қоршаған орта арасындағы жиынтықты немесе олардың бір — бірімен байланысының сипаттамасына ерекше баса назар аударатын ғылым екендігін көрсетті. Қазіргі кезде көптеген зерттеушілер экология — ол тірі организмдер мен қоршаған ортаның қатыстылығын оқып үйрететін немесе тірі организмдердің ортадағы өмір сүру жағдайын, бір — бірімен өзара қатынастың байланысын зерттейтінді. Сондай-ақ, тірі ағзалардың бір -бірімен қарым қатынасын айналасын қоршаған ортамен, тұрағы немесе мекенімен байланыстыра отырып зерттейтін биология ғылымдарының бірі.

Экология — ағзалардың арасында болатын (особьтар, түр, түр аралық популяция, биоценоз, биогеценоз) қарым-қатынастар айналасын қоршаған табиғи ортамен байланыстыра отырып, зерттеумен қатар, биосферадағы өзгерістерді, құбылыстарды, заңдылықтарды үйлестіре отырып зерттейтін комплексі ғылымдар жиынтығы.

Ал экология ғылымының ең басты мақсаты — биосфера шегінде әлемдік жағдайды бақылай отырып, ондағы тіршіліктің тұрақтылығын сақтау. Адам — қоғам-биосфера арасындағы қарым -қатынастарды үйлестіре отырып, табиғат ресурстарын тиімді пайдаланудың адам-нооэкологиялық тұрғыдан енгізу.

Экологияның ластануының басты себепшісі атмосфералық ауа. Атмосфера (латын тілінен аударғанда атмосфера -ауа, сфера -шар) деген мағынаны білдіреді. Жер шарын 80 км биіктікке дейін құрамында 78% азот, 21%оттек, 0,03%көмір қышқыл газы, 0,04%аргон және 0,93% басқа газдар бар ауа қабатты қоршайды. Атмосфера тіршілік ортасы. Ауаға тұрақты өмір сүргенмен, құрлықта тараған барлық ағзалардың тіршілігі онымен тығыз байланысты. Атмосферадан өсімдіктер күн сәулесін, оттекті және қоректікке пайдаланылатын көмірқышқыл газын алады.

Атмосфералық ауаның эволюциялық даму кезінде тірі ағзалардың әсіресе. фотосинтез процесін өткізетін

жасыл өсімдіктердің әрекетінің нәтижесінде пайда болады. Басқаша айтқанда, тірі табиғат құрған бұл орта-жер бетіндегі тіршілік өмір сүруіне қажетті компоненттердің ең бастыс болып есептеледі.

Табиғат үшін атмосфералық ауаның орны ерекше. Адам өмірі үшін ең қажетті — ауа.Өйткені барлық тірі организмдер атмосфералық ауамен тыныс алады. Ауа әр түрлі өндірістік құрылғыларда кез — келген отынның жануы кезінде қолданылады. Атмосфера — авиацияда негізгі байланыстырушы жол.

Табиғатта ауаны негізгі пайдаланушылар — жердің флорасы мен фаунасы. Ауа тірі организмдерді ғарыштық сәулелерден қорғайды, жерді жылудан сақтайды, климатты реттейді, ұшатын жәндіктер үшін тіршілік ортасы болып саналады.Сонымен қатар топырықтың құнарлылығына әсер етеді.

Ауа — маңызды экологиялық ресурс. Қазіргі заманғы биосферада ауа көптеген ластағыш заттарды тасиды. Ластағыш заттар ауаға өнеркәсіптік, көліктік, ауылшаруашылық және тұрмыстық ластану салдарынан түседі. Адамның шаруашылық әрекетінің кесірінен ауадан парниктік эффектке себепші көміртек диоксидінің концентрациясы артады. Ауаның азот және күкірт оксидтерімен ластануынан қышқыл жаңбыр жауады.

Атмосфералық ауаның ластануы — ауада адам, жануарлар, өсімдіктер күйіне және экожүйеге кері әсерін тигізетін физикалық, химиялық биологиялық агенттердің түзілуі немесе енуі нәтижесінде оның құрамы мен қасиеттерінің өзгеруі. Ол табиғи және антропогендік болуы мүмкін. Ауаның табиғи ластануы табиғи процестер туғызады. Жанартаудың атқылауы, шаңды борандар, ормандағы орта, желге мүжілу, тірі организмдердің іріп — шіріп процестері, өсімдіктердің жаппай гүлденуі және т.б. жа-тады.

Атмосфералық ауаның ластануы адам организмне әр түрлі физиологиялық жағынан әсер етеді. Көміртегі оксиді қандағы гемоглобинмен байланысып, мүшелер мен ұлпалардың оттегі мен қалыпты қанығуын бұзады, нәтижесінде адамның ойлау қабілеті төмендеп, рефлекс-тер баяулайды, ұйқыға бейім болып, есінен тану және тұн-

шығудан өлім қаупі тууы мүмкін. Шаңда болатын күкірт оксиді өкпенің қауіпті ауруы — силикозды туғызады.

Түсті металдар қорытатын кәсіпорындар орналасқан қалалардың қоршаған ортасы халықтың денсаулығы болып табылады. Өйткені ауыр металдар, сондай ақ күшән мен фторлы қосылыстар адам организміне жинақталуға бейім. Олардың әсерлерінен кейін байқалатын зардаптары онкологиялық аурулардың жиілеуі, жүктілік патологиялары, нәрестелердің туа біткен кемістіктерінің болуы және басқа аурулар арқылы көрінеді.

Зиянды заттардың антропогендік шығарындылары адам организміне ғана зиянын тигізіп қоймай, жануарларға, өсімдіктер күйіне және экожүйеге әсерін тигізеді. Атмосферадағы улы газ жануарлар организміне тыныс алу мүшелері арқылы және ластанған өсімдіктермен қоректенген кезде келіп түседі. Атмосфераның ғаламдық ластануы маңызды экологиялық зардаптарды туғызады; 1. Климаттың ғаламдық жылынуы 2. Озон қабатының бұзылуы. 3. Қышқыл жаңбырлар.

Осы үш мәселені әлемнің көптеген ғалымдары қазіргі заманының ірі экологиялық мәселелері ретінде қарайды.

Климаттық ғаламдық жылынуы, парниктік эффект — парниктік газдар әсерінен атмосфераның төменгі қабаты температурасының жоғарылауы, парниктік газдар күн сәулесін өткізіп, жер бетінен ұзын толқынды жылулық сәуле шығуына кедергі келтіреді. Бұл сіңірілген жылулық сәулелену қайтадан жер бетіне шағылысып, парниктік эффект тудырады. Су буы жердің жылулық сәулеленудің шамамен 60 пайызын, көмірқышқыл газы 18 пайызын ұстап қалады.

Парниктік эффектіні тудыратын атмосфераға келіп түскен әр түрлі ластағыштар, негізгісі-көміртектік диоксиді, метан, фреон, азот оксиді және т.б. Соңғы 50 жылда атмосферадағы көмірқышқыл газының мөлшері 0,027 пайыздан 0,036 пайызға артып отыр. Парниктік эффектінің зардаптары ең алдымен Әлемдік мұхит деңгейінің көтерілуі болуы мүмкін. Ауа температурасының бұдан әрі жоғарылауы мұхит деңгейінің алапатты көтерілуіне апарып соғуы ықтимал. Бұдан мұхиттың жағалау белдемінде көптеген экологиялық проблемаларды туғызады. Қызу әсерінің салдарынан болатын климаттың өзгеруі жалпы ғаламдық проблема болып табылады және қоршаған ортаның жай күйіне барынша ықтимал қатер төндіреді.

Озон қабатының бұзылуына тоқталсақ, озон қабаты — көп мөлшерде болатын атмосфера қабаты, 20—25 биіктікте озонның концентрациясы жер бетіне қарағанда 10 есе көп болады. Ғаламшарымызда озон қабатындағы озон құрамының едәуір төмендеуінен 20—25 км биіктікте

пайда болған кеңістік озон тесігі деп аталады. Озон тесігінің бірден — бір пайда болуының себебі атмосферада суытқыштар-фреондардың көп бөлінуі.

Атмосфералық өзгеру — ауаның салқындаған қабатының төменге жылжып, жылы ауа қабаттарының астына жинақталуы, бұған қазаншұңқыр, аңғар және т.б. себеп болады. Бұл атмосфераның жерге таяу бөлігінде ластағыш заттардың шоғырлануының артуына кейде тұмшаның пайда болуына апарып соғады. Атмосфераның антропогендік ластануы ірі өнеркәсіп орындары орналасқан қалаларда байқалады. Өнеркәсіп орындары атмосфералық ауаны зиянды газдардың шығарындылары мен өнеркәсіптік шаң — тозаңдармен ластайды. Қоршаған ортаға зиянды заттарды жылу электр станциялары металлургия, химия, цемент және т.б. зауыттар бөледі. Осындай өнеркәсіптерде отынды жаққан кезде атмосфераға CO, CO₂, SO₂, түтін және күйе түрінде қатты бөлшектер келіп түседі. Шығарындылардың химиялық құрамы отынның түріне жағу әдістеріне, қолданылатын технология түрлеріне байланысты.

Атмосфералық ауаның ластануының қатердің нақтылығы халық денсаулығының нашарлауына және қоршаған ортаның тозуына әсер етеді. Ірі қалаларда ластанудың негізгі көзі — автокөліктер санының көбеюі, қала ауасы ластануының шамамен 60% құрайды.

Қышқыл жаңбырлар — атмосфералық ылғалда антропогендік шығарындылардың өруі нәтижесінде рН<5,6 дейін қышқылданған жаңбыр немесе қар. Қышқыл жаңбырлар өсімдіктер жабынына тура және топырақ арқылы жанама әсерін тигізеді. Қышқыл жаңбырдың жаууы орман массивтерінің күйін және көптеген ауылшаруашылық дақылдарының өнімділігін төмендетеді. Судың рН төмендеуі балық түрлерін азайтады, көптеген тірі организмдердің және су экожүйесінің деградациясын туғызады. Осы аталған үш экологиялық мәселенің алдын алып атмосферамызды қорғауымыз қажет. Атмосфераны қорғау — атмосфераның барлық қабаттарындағы энергетика мен ауаның химиялық құрамын сақтауды қамтамасыз ететін шаралар жиынтығы. Ол үшін атмосфераны қорғаудың мынадай негізгі шараларын жүзеге асыру қажет.

Технологиялық процестерді экологияландыру ауаны зиянды қоспалардан тазарту — атмосферада газды қоспалардан шашырату-автокөліктерден, ұшақтардан, жылу қазандарынан бөлінетін газ тәрізді ауа — тозаңды, ауыр металдар, фенолдар және т.б. зиянды заттардың шекті мөлшерден асып кетпеуін бақылау-санитарлық сақтау белдемі архитектуралық — жоспарлау шараларын қолдану қажет.

Әдебиет:

1. Ақбасова, А.Ж., Саинова Г.Ә. Экология: жоғары оқу орындарының арналған оқу құралы.
2. Дүрмекбаева, Ш., Мемешова С. Қазақстандағы экология жағдайының қалыптасуы.

МЕДИЦИНА

Монтессори әдістемесі мүмкіндігі шектеулі балаларды қоғамдық ортаға бейімдейді

Бақытбайқызы Айнұр, оқытушы;
Қалмырзаева Айдана Ғалымжанқызы, студент;
Қазыбаева Назерке Ақылбекқызы, студент;
Тәжімұрат Ақмарал Жеңісбекқызы, студент;
Мырзабаева Тынымгүл Маратқызы, студент
«Болашақ» университеті (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

Қазіргі кезде Монтессори жүйесін 146 мемлекет қолданады. Бұл жүйе бойынша 1 жастан 6 жасқа дейінгі балалар зейінін, шығармашылық және логикалық ойлау қабілетін, есте сақтауды, сөйлеуді, елестетуді, қимылды дамытады. Оның негізгі қағидаты — «оқы, оқы» деп күштеп емес, ойын арқылы оқыту және баламен дербес тіл табысуға негізделген жаттығуларды таңдап алу. Мұнда бала дидактикалық материалдар мен сабақ уақытының ұзақтығын өзі таңдайтын болғандықтан оқытуда ерекшеліктер бар. Сондай-ақ олар өз қателіктерін өздері көріп, соны өздері түзеп отырады. Монтессори әдістемесінің маңызды ерекшелігі — баланың жеке қабілетін көрсете алатын және көрсеткісі келетін арнайы ортаны құру. Бұл Монтессори ортасы деп аталады.

Білім беру мекемелеріндегі қарапайым оқыту әдістемесі келесіден тұрады: «Біз ... алдымен бізді қызықтыратын зат жайында айтамыз, — деп жазады М. Монтессори, — оқушы түсінген кезде, біз осы затқа қатысты жұмысты орындауға мәжбүрлейміз. Оқушы оның мәнін түсінгенмен, ол өзінен талап етілетін жұмысты орындауда үлкен қиындықтарды басынан кешіреді. Себебі, тәрбиелеуде бірінші маңыздылық факторы — түйсіктердің кемелденбеуі»

М. Монтессоридің әдістемесі бойынша сезім мүшелерінің дамуы үшін баланың өзі таңдайтын, өзінің ішкі келісімі бойынша, өз еркімен қатыса алатын іс-әрекет түрлерін табу керек болады. Монтессори мектебінде бұларға итермелеуші күш ретінде баланың өзіндік дамуына ықпал ететін әртүрлі ойындар, тапсырмалар, арнайы дидактикалық материалдар қызмет атқарды. М. Монтессори мектебіндегі педагогтар әр баланың жеке ерекшелігін сақтай отырып, сонымен қатар олардың өзіндік дамуларын аса байқампаздықпен бағыттай отырып көбіне балаларды бақылаған.

Монтессори әдісінің мақсаты — балалардың табиғи мінезін, қабілетін, тәрбиешінің нұсқауымен емес, өз

еркімен тәуелсіздік рухында тәрбиелеу. «Өзімнің жасауыма мүмкіндік бер» дейді мұндағы бала. Балаларға дауыстап сөйлеу бұл әдісте мүлдем жоқ. Ұйымдастырушысы балаларға әр сала жайлы қызықтыра мағлұмат береді. Балалардың жас ерекшеліктері әр түрлі, 3 пен 6 жас бірге өз қалауларымен жұмыс жасайды. Бұл жастың қабілетін ашуға, үлкеннің кішіге мейірім, қамқорлығын сезінуге мүмкіндік берері сөзсіз. Қай салада жұмыс жасау бала қалауында: зертханада, жаратылыстану, аспан әлемі, асхана, қолөнер, бейнелеу, сумен, т.б. Еркін жұмыс жасау барысында жетістігін өзі көріп, қатесін де өзі жөндеуі — ішкі дүниесін тәртіпке баулып, жеке адамгершілік қасиеттерін дамытады деп ойлаймын. Пайдаланған заттардың ең басында қалай тұрғанын бақылаған бала жұмыс аяғында тап солай жинастырып, тазартып қояды.

Монтессори бөлмесі 5 аймаққа бөлінген:

1. Сенсорлық аймақ.
2. Математика-лық аймақ.
3. Күнделікті өмір жаттығулары аймағы.
4. Тілдік аймақ.
5. Ғарыштық аймақ.

«Ақыл-ойы кем және жүйке жүйесі тозған балалардың дамуы» сияқты қарапайым әйел үшін ауыр және қайырымсыз жұмысты өз мойнына алған медицина ғылымының докторы М. Монтессори ғажайып нәрсеге тап болды: «өлі болып көрінген есуастың санасы — қайта тірілген». Т.Л. Сухотинаның айтуы бойынша «Монтессори әдістемесі бойынша тәрбиеленген ақыл-ойы кем, дамуында артта қалған болып есептелген бала, басқа қарапайым балаларға қарағанда қалалық мектептегі емтиханды өте жеңіл және еркін түрде өткен». Мұндай ғажайып нәрселер кейіннен қарапайым құбылыс сияқты қайталана бастады.

Монтессори балаларды тәрбиелеу мен дамытуда олардың жоғары қабылдағыштығы мен сезімталдық ке-

зеңдеріне көп бағытталған (сензитивті кезеңдер). Егер оларды баланы тәрбиелеу мен оқытуда қолданбаса, олар мүлдем жоғалып кетеді. Бірақ сензитивті кезеңдер жеке болып табылады. Олар әртүрлі балаларда, әр кезде жүреді. М. Монтессори әртүрлі сензитивті кезең-дердің шегін көрсетуге тырысқан. Олардың әрқайсысының өтуі ете баяу бастаумен, жоғары интенсивтілік кезеңімен және әрдайым сезімталдықтың төмендігімен сипатталады. Олардың қатарына мыналар жатады:

- сөйлеудің даму кезеңі (туғаннан 6 жасқа дейін);
- тәртіпті қабылдау кезеңі (туғаннан 3 жасқа дейін);
- сенсорлық даму кезеңі (туғаннан 5,5 жасқа дейін);
- кішкентай заттарды қабылдау кезеңі (1,5 жастан 2,5 жасқа дейін);
- қозғалыс пен әрекеттің даму кезеңі (1 жастан 4 жасқа дейін);
- әлеуметтік дағдының даму кезеңі (2,5 жастан 6 жасқа дейін).

Бала өміріндегі сензитивтік кезеңдермен қатар Монтессори жас ерекшелік бойынша дамуды атап көрсеткен. Олар мыналар:

- туғаннан 3 жасқа дейін — заттық-сезімдік бағдар;
- 3 жастан 6 жасқа дейін — сөйлеуге деген сензитивтілік, тілді меңгеру, көрнекі-бейнелі ойлау;
- 6 жастан 9 жасқа дейін — абстрактілі әрекеттерді меңгеру;
- 9 жастан 12 жасқа дейін — оқытудың бастапқы кезеңінің аяқталуы;
- 12 жастан 18 жасқа дейін — жоғары және гимназиялық деңгей.

Монтессори әдістерін мүмкіншілігі шектеулі балаларға жүргізе отырып үрейлерін жеңуге байланысты жаттығулар түрлері.

Мақсаты: үрей сезімімен танысып, үрей кейпін мимика және пантомимика арқылы бейнелеу және үрейді жеңу.

№ 1. «Сәлем, қоян!».

Жүргізуші: «Сәлеметсіңдер ме, балалар! Бүгін бізге қонаққа жаңа кейіпкеріміз келді, бірақ ол қорқақ екен. Қорыққаны соншалықты тіпті тығылып қалды. Қазір мен, сендерге сол кейіп-кердің түрін келтіремін, сендер табуларың керек, жарай ма?» Жүргізуші қоянның түрін келтіреді. Балалар кейіпкерді таниды, ал жүргізуші, қоянның қалай секіретінін, қалай сәбізді жейтінін, қалай қорқатынын (құйрықтары мен алдыңғы аяқтарын дірілдетіп) балаларға келтіруін сұрайды.

№ 2. «Қорқақ қоян».

Жүргізуші сұрайды: «Қоян неден қорқады?» Бір күні қоян алғаш рет қарды көргенде, оны ұстағысы келіп кетеді, бірақ ол одан қорықты. Қорқақ қарды қалай ұстап көреді? Балалар ақырын ғана «қарды» (ақ қағаздан жасалған ұсақтатылған қағаздарды) ұстап көреді: қолда-рын созып, қайта тартып алады.

№ 3. «Өжет қоян».

Қоян қорқудан шаршап кетті. Алға бір қадам аттап «Қасқырдан қорықпаймын! Түлкіден қорықпаймын (тағы бір адам)! Қардан да қорықпаймын!»

№ 4. «Мейірімді мысық, ызалы мысық».

Енді мен қолыма сиқырлы қоңырауды аламын. Ол сыңғырлаған кезде, біз мысыққа айналып кетеміз. Қол-аяғымызбен жерге тұрып, мысықты келтіреміз. Ең алдымен мейірімді мысықты, содан кейін ызалы мысықты келтіреміз. Жаттығуды бірнеше рет қайталауға болады.

№ 5. «Үрей туралы ертегі».

Қағаз бен қарындашты дайындаймыз.

Жүргізуші ертегіні баяндайды: Ерте, ерте, ертеде — үрей өмір сүріпті. Барлығы одан қорқып, ешкім онымен ойнағысы келмепті. Іші пысып, жалғыз қалған үрей, достарды іздеуге аттанады. Бірақ, ешкімді кездестірмейді. Өйткені, барлығы одан қорқатын. Ал енді үрейді салып көрейік. Ол қандай? Балалар үрейдің суретін салып, бір-біріне көрсетеді.

Жүргізуші әрі қарай жалғастырады: үрей, барлығын қорқытудан жалығып кетіпті де, күл-кілі, қуанышты болып кетіпті. Сонда үрей не істеді? Балалар өз жауап нұсқаларын айтады.

Бүгінгі күні мүмкіндігі шектеулі балаларды оқытуда тәрбиелеуде монтессори педагогикасының элементтері кеңінен қолданылып жүр.

Әрбір түзету кабинеті жыл сайын 1000—ға тарта мүмкіндігі шектеулі балаға көмек көрсетуге есептелген. Енді оларды оқытуда Монтессори әдісі де кеңінен қолданылмақ. Еліміздегі педагогтарға арнап монтессори технологиясын оқытып, курстар жүргізілді. 2014 жылдың 25—30 тамызы аралығында «Дара» қоры алғашқы рет мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс істейтін педагогтар мен мемлекеттік мекемелердің қызметкерлері үшін Монтессори жүйесіне арналған семинар өткізеді. Семинарды белгілі Монтессори-педагог, Санкт-Петербургтың ерте дамыту институтының әдіскері Татьяна Игрушкина жүргізеді. Бес күн аралығында республиканың 6 аймағынан келген 25 маман Монтессори жүйесінің негіздері мен әдістерін меңгереді. Семинар «Самұрық-Қазына» Ұлттық әл-ауқат қоры» АҚ-ның қолдауымен Қазақстанда инклюзивті қоғам құруға бағытталған жоба аясында ұйымдастырылған.

Балалар дәрігері ретінде Мария Монтессори өмірінің басым бөлігін түрлі ауытқуы бар жеткіншектерді емдеуге арнаған. Көп жылдық тәжірибесінің нәтижесінде ол балалардың дамуындағы түйткілдерді көп жағдайда медицинаның емес, педагогиканың көмегімен түзетуге болатынын түсінеді. Осылайша, жеткіншектердің дүниетанымы мен қабілетін ынталандыруға жағдай жасау арқылы оның үйлесімді дамуына ықпал ететін жаңа әдіс ойлап табады. Оқу үдерісі әрбір баланың мүмкіндіктері мен қажеттіліктерін ескере отырып құрылатындықтан, Монтессори әдісі мүгедек балалармен жұмыста кеңінен қолданыс тапқан.

Бүгінде Қазақстан бойынша мүмкіндігі шектеулі балалардың саны 150 мыңға жуықтайды. Астанада 2 мыңға тарта мүгедек бала тіркелген. Оларды өмірге бейімдеп, дамыту үшін жоғары білікті мамандардың көмегі керек. Әрі балалармен жұмыс істеуге қолайлы орта қажет. Монтессори жүйесі бойынша жабдықталған арнайы бөлмелерде

бұл талапқа сай барлық жағдай қарастырылған. Өкінішке орай, еліміздегі бейімдеу және білім беру мекемелерінде мұндай жабдықтар да, Монтессори жүйесін меңгерген мамандар да жоқтың қасы.

«Дара» қоры 2013 жылдан бастап мемлекеттік балалар мекемелерін Монтессори құралдарымен жабдықтауды қолға алды. Астана қаласындағы бейімдеу орталығы мен Шортанды қаласындағы сәбилер үйіндегі екі кабинет жабдықталды. Жыл аяғына дейін Қарағанды,

Ақтөбе, Көкшетау қалаларында осы жүйе талаптарына сай жабдықталған бейімдеу орталықтары ашылады. Сонымен қатар қор Алматыдағы Түзету педагогикасының ұлттық — ғылыми орталығында да Монтессори бөлмесін ашуды жоспарлап отыр. 2015 жылдан бастап мемлекеттік балалар мекемелерінің мамандары осы орталықта Монтессори әдісін меңгереді. Әзірге жергілікті мамандар бұл жүйенің ерекшеліктері мен артықшылықтары туралы қор ұйымдастырған семинарлар барысында біле алады.

Әдебиет:

1. Буторина, М., Хилтунен Е. Монтессори — материал. (часть1) Школа для малышей.
2. <http://ustazbol.kz/tarbieshilerge/jobalari/1540—mmontessori-tehnologiyasyn-oldanudy-ds-tslder.html#sel=1:1,202:5>
3. Буторина, М., Хилтунен Е. Монтессори — материал. (часть2) Школа для малышей.
4. <http://www.abai.kz/post/view?id=1490>

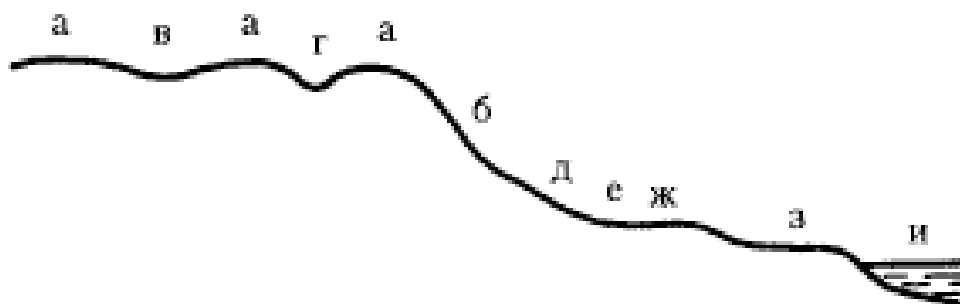
ЭКОЛОГИЯ

Тегіс құрғаған суайрық жазықтарындағы зоналық өсімдіктер туралы түсінік

Назаров Есенжол Асылбекулы, техника ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы;
Шарипова Акмарал Жунисовна, жаратылыстану ғылымдарының магистрі, оқытушы;
Болтаева Гульназ Галымжановна, студент
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

Тегіс құрғаған суайрық жазықтарындағы зоналық өсімдіктер түсінігі «Плакатты топ өсімдіктері» ұғымына сәйкес келеді. «Плакатты топ өсімдіктері» ұғымының мәні ең алдымен оның географиялық орнымен анықталады. Себебі, ұғымның шығу тегіне зер салсақ, биологиялық үлкен энциклопедияларда [1]: «**Плакорная растительность** (А. Нұрғызарынов бойынша қазақша:

«плакатты өсімдіктер [2]) — (грек. ауд. *plax* плоскость, равнина немесе жазық), тегіс құрғаған суайрық жазықтарының зоналық өсімдіктері. Терминді 1927 жылы Г.Н. Высоцкий енгізген [1]. Балшықты топырақтарда жер асты сулары терең орналасқан жерлерде өседі» деп анықтама берілген. Ландшафтық (географиялық) зоналылық бірнеше типтерге бөлінеді (1 — суретке қараңыз).



Сурет 1. Негізгі орналасу орындары типтерінің сызбасы (қарапайым ландшафтының түр өзгерісі).

а) плакортты (элювиальді); б) трансэлювиальді; в) аккумулятивті-элювиальді, г) ағынды сужинау аймағы; д) элювиальді-аккумулятивті — делювиальді; е) негізі (транссупераквальные); ж) супераквальді — батпақтану және тұздану; з) жайылмалық; и) субакваториялық.

Ылғалданудың плакортты (элювиальді) типі аз еңісті ((1–2°) су айрық беткейлерге тән, айтарлықтай беткі ағысы жоқ, атмосфералық ылғалану басым жерлер [3].

Тегіс құрғаған суайрық жазықтарындағы өсімдіктері әлемдік фитоценоздың тез ауыспалы ортаға бейімделетін өсімдіктер тобы десек, ол өз кезегінде жалпы фенологияның зерттеу нысанының бірі — дүниежүзілік экожүйенің бір құрама бөлігін құрайды

«Зоналық өсімдік» және «зоналық тіршілік ортасы». Өсімдік зоналарын анықтаудың басты өлшемі зоналық немесе плакаттық топ өсімдіктері жатады.

Алайда биік таулы аймақтарда зоналық өсімдіктерді ажырату біршама қиынырақ, ол плакортты аймақтардың болмауына байланысты. Г.Н. Высоцкийдің зерттеу жұмысынан бастап (1906, 1909) бүгінгі күнге дейін «плакор» ұғымының екі мәнділігі байқалады. Бір жағынан, *плакор* — рельеф элементі болса, екінші жағынан — зоналық өсімдік пен топырақ қалыптасатын белгілі бір жағдай (условия) болып есептеледі. Айқын болып отырғандай, оларды — геоморфологиялық және экологиялық қырларынан қарағанда әр түрлі, бір-біріне жақындығы аз. Ал шын мәнінде, осы аспектілеріне сәйкес түсініктерге сәйкес келетін әр түрлі анықтамалар мынадай: «плакор немесе тегістеу» — тегіс, әдеттегі кең жазықты су айрық (Высоцкий, 1937) және «зоналық тіршілік ортасы» — экологиялық жағдайы қандай да бір дәрежеде қазіргі макроклиматпен анықталатын үлескі (Осипов, 1990, 2002)..

«Зоналық тіршілік ортасы» біркелкі емес ландшафтыда өсімдіктер зоналық өсімдіктерді айқындаудың маңызды құралы болып табылады.

Зоналар туралы ұғымды және табиғаттың әртүрлі құбылыстарының арасындағы байланыстардың жалпы заңдылықтарын өткен ғасырдың аяғында, алғашқы рет си-

паттап жазған биогеографияның негізін салушы белгілі ғалым В.В. Докучаев болған. Ол өлі табиғат пен тірі табиғаттың, өсімдіктер мен жануарлардың және минералдық дүниелердің арасында байланыстардың болатындығын айқын көрсетіп жазды.

Әдебиет:

1. <http://vseslova.com.ua/word/>
2. Нұрғызарынов, А. — Аралдың экологиялық тынысы. Монография, Алматы, «Ғылым», 2006ж., 224 б.
3. http://botanical_dictionary.academic.ru/

ИСТОРИЯ

Роль плана Маршалла в холодной войне против СССР: причины, цели и итоги

Ибраев Галимбек Мадиекович, магистр педагогических наук, старший преподаватель
Кызылординский государственный университет имени Коркыт Ата (г. Кызылорда, Казахстан)

В 1947 году Конгресс США принял и утвердил знаменитую Программу экономической помощи Европе, после окончания Второй мировой войны получившей название — план Маршалла. Эта программа, разработанная госсекретарем США Джорджем К. Маршаллом, начала действовать в апреле 1948 г.

Известно, что одной из целей принятой программы было противодействие довольно мощному распространению влияния СССР в мире и социалистических идей, в первую очередь, в страны Западной Европы. Экономическая помощь со стороны США предоставлялась только при обязательном выполнении всех условий и требований в политической сфере, а именно только демократическим странам, которые должны были согласиться на господство США в обмен на экономическую помощь. Некоторые исследователи рассматривают эту программу как фактическое объявление Холодной войны СССР. Давайте рассмотрим в рамках статьи причину появления плана Маршалла, которая, как известно, стала одной из звеньев борьбы США за мировое господство против СССР в годы холодной войны [1].

После окончания Второй мировой войны, Европа понесла огромные, казалось, невосполнимые потери. Европа находилась в весьма плачевном состоянии. В начале 1947 года в прошлом армейский генерал Джордж Кэтлетт Маршалл становится министром иностранных дел Соединенных Штатов. На конференции министров иностранных дел в марте 1947 года Маршалл встретился со Сталиным и понял, что Россия не заинтересована в оказании помощи Европе. Он понимал, что единственной надеждой для Европы остается помощь Соединенных Штатов. Он твердо верил, что помощь в восстановлении Европы и в достижении экономической стабильности в этом регионе лучше отвечает интересам США [2].

Вследствие этих причин в последующие месяцы был разработан план, который стал приемлемым для народов Европы и для американского народа. Идеи этого плана нашли отражение в знаменитом выступлении Маршалла на выпускной церемонии в Гарвардском университете 5 июня 1947 года. Маршалл сказал, что если не оказать

Европе помощь, ей грозит серьезное ухудшение в «экономической, социальной и политической сферах». Ключевым элементом его предложения было то, что инициатива восстановления должна исходить из стран-участниц. Результатом выступления в Гарвардском университете была разработка 1948 г. Программы восстановления Европы. Согласно этой программе была создана Администрация экономического сотрудничества, что в целом предоставило западным странам-участницам 13,3 миллиарда долларов [2].

Государственный секретарь США Джордж К. Маршалл стал инициатором программы восстановления Европы, призванной поднять разрушенную войной экономику Европы. Выступая на церемонии вручения дипломов в Гарвардском университете в июне 1947 года, он изложил программу, позже названную «Планом Маршалла». «План Маршалла» задуман таким образом, чтобы не допустить участие в нем Советского Союза, хотя в открытой форме об этом нигде и не говорилось. «В принципе в «плане Маршалла» могли участвовать, — как пишет Ван ден Берге, — и Советский Союз, и восточно-европейские страны. Однако в этом инициаторы «плана» не были до конца искренни, потому что знали, что он наверняка не будет одобрен конгрессом, если доллары потекут в Советский Союз. Трумэн и Маршалл тайно надеялись, что Советский Союз отклонит это предложение, что не только упростило бы положение дел, но и имело бы большую пропагандистскую ценность для США» [6].

Диссонансом подобной точке зрения выступает появившееся в постсоветской историографии утверждение о том, что сталинское руководство, по политическим соображениям отказавшееся участвовать в плане Маршалла, лишило СССР значительной финансовой помощи, предлагавшейся ему по этому плану, обрекая собственный народ на дополнительные страдания. Политическая тенденциозность такого подхода очевидна: все взвалить на советское руководство и обелить американское [3].

Госсекретарь Дж. Маршалл 5 июня 1947 г. представлял план помощи европейским странам как акт американской благотворительности и бескорыстности.

В реальности же через этот план США добивались стратегических и экономических целей. Основными целями плана Маршалла являлись стабилизация социально-политической ситуации в Западной Европе, создание единой экономической системы, где Америка играла бы ведущую роль, а также подрыв советского влияния в Восточной Европе. Не случайно он был назван «Планом реконструкции экономики Европы». Задуманный план был нацелен на то, чтобы открыть доступ к западноевропейским рынкам и сферам капиталовложения деловым кругам США и тем самым прочно привязать к себе Европу экономически и политически.

Вопрос об участии СССР в плане Маршалла не поднимался. США никогда не предлагали СССР присоединиться к нему. В официальных документах США 1947 и 1948 годов не содержится предложения и странам Восточной Европы. В июне 1947 г. по приглашению Англии и Франции СССР принял участие в конференции министров иностранных дел трех государств в Париже. Это приглашение было, как пишет Ю.П. Бокарев, «скорее всего данью вежливости по отношению к союзнику, и никто не рассчитывал, что СССР его примет» [4].

У советского руководства отношение к плану Маршалла было положительным, поэтому оно и приняло предложение участвовать в Парижской конференции. Но именно это спутало американские карты. Участие СССР в Парижской конференции не входило в их планы. Не случайно на конференции предложения В.М. Молотова были отвергнуты министрами иностранных дел Франции и Англии — Бидо и Бевиным. Эти предложения были следующими: во-первых, каждая страна сама должна получить возможность определять форму помощи; во-вторых, должно быть проведено разграничение между теми странами, которые были в войне союзниками, противниками и нейтральными. Министр иностранных дел Франции Бидо предупредил посольство Франции в Лондоне: «... важно не создавать ощущения, что мы сговариваемся исключительно с Западом относительно предложения, которое сделано нам господином Маршаллом». В публичных заявлениях Бидо и Бевин выражали заинтересованность в привлечении СССР к осуществлению плана Маршалла, но в то же время каждый из них заверял американского посла в Париже Дж. Кэффери, что надеется на «отказ Советов сотрудничать». Не могли устроить Советский Союз и такие условия получения помощи, как требование сделать советскую экономику и экономические показатели прозрачными. «Американским донорам нужно было предоставить сведения о структуре советской экономики, открыть двери для американских компаний, передать американцам значительную степень контроля над внутренними экономическими процессами в Советском Союзе. Было ясно, что СССР, — как пишет А.И. Уткин, — не согласится с подобными условиями». Но один из пунктов плана был для СССР совершенно неприемлем: принявшие американский план страны должны были согласовать свой экс-

портный список урана в СССР. Это касалось Восточной зоны Германии и Чехословакии, которая наряду с Германией была главным адресатом «плана Маршалла» среди стран Центральной Европы [5].

Страны Восточной Европы могли принять участие в этом плане. Но выдвигалось важное политическое условие: прекращение ориентации политики последних на Советский Союз. Ставилась, как видно, цель вбить клин между СССР и его союзниками. Предполагалось также использовать ресурсы стран Восточной Европы для восстановления западной части континента. Фактически план был составлен таким образом, что участие в нем Советского Союза и стран Восточной Европы выглядело весьма проблематичным. Иными словами, чтобы исключить СССР из программы, нужно было поставить его в такие условия, когда он вынужден был от нее отказаться «добровольно». Все по-американски: делать хорошую мину при плохой игре.

План Маршалла привел к окончательному расколу Европы на две части: Восточную Европу и Западную Европу. Но нельзя не видеть и того, что этот план все-таки вбил определенный политический и психологический клин между СССР и странами Восточной Европы. Советское руководство вынуждено было оказать серьезное давление на правительства Чехословакии и Польши, только после этого они отказались от участия в плане Маршалла. Психологический аспект этой проблемы заключался в том, что Соединенные Штаты в глазах европейских народов выглядели дающей страной, а Советский Союз — отбирающей, поскольку основные репарационные притязания СССР удовлетворял за счет восточной зоны оккупации (будущей ГДР), а также бывших союзников третьего рейха, теперь вошедших в советскую зону влияния. СССР получал репарации из Венгрии, Румынии, Болгарии, части Германии, вошедшей в состав Польши. Еще до плана Маршалла в этих странах уже существовало отрицательное отношение к этой политике.

Иосиф Сталин не без оснований видел в нем заговор с целью экспансии американского империализма в Европу, опустошенную войной и созревшую для коммунизма — как надеялась Москва и чего опасался Вашингтон. План Маршалла является своеобразным «памятником» эпохи Холодной войны, который непосредственно повлиял на ее генезис и в значительной степени определил развитие международных отношений в последующие годы. В период с 1948 по 1952 годы план Маршалла был основой всей европейской политики США и способствовал продолжению реализации целей, заложенных в доктрине Трумэна, были концептуальной и практической подготовкой к осуществлению плана и созданию НАТО (1949). Он служил первой важной ступенью атлантической интеграции, в которой США прочно заняли доминирующую роль, и дальнейшего развития европейской и евроатлантической интеграции. Следует также учесть, что уже к 1951 г. план Маршалла фактически превратился в программу предоставления западно-

европейским странам американской военной помощи — программу «Взаимного обеспечения безопасности» и борьбы против СССР.

В геостратегическом плане американские лидеры также думали над тем, как «выбить» восточноевропейские сателлиты СССР из-под контроля Кремля. Это было одним из дополнительных мотивов плана Маршалла. Дж. Маршалл заявил 14 февраля 1948 г.: «Мы можем сделать вывод, что трудности и риск, связанные с программой помощи Европе, слишком большие, а потому не следует принимать никаких мер. Но тогда, по моему мнению, следует ожидать, что вся Западная Европа попадет в ту же сферу влияния, что и страны Восточной Европы. А это в свою очередь приведет к тому, что Средний Восток и весь Средиземноморский бассейн будет ожидать та же участь. Британское содружество наций, имеет большое влияние на стабильность всего мира и международной торговли, пошатнулась бы. Европейский континент перешел бы под контроль порядка, открыто враждебного нашему образу жизни и форме правления» [6].

В долгосрочной перспективе все эти цели сводились к достижению победы в «холодной войне» и завоеванию мирового лидерства. Таким образом, план Маршалла наряду с другими внешнеполитическими программами периода «холодной войны» представлял собой реальный инструмент Соединенных Штатов в противостоянии с Советским Союзом и строительстве «*Pax-americana*».

В завершение статьи хотелось бы рассмотреть некоторые итоги успешно выполненного геостратегического плана Америки — плана Маршалла.

Во-первых, его роль в создании послевоенной глобальной экономики. Программа эта не только привела к возрождению Европы, но и восстановила жизненно важный торговый треугольник, состоящий из Соединенных Штатов, Западной Европы и их торговых партнеров в развивающемся мире.

Во-вторых, план Маршалла принадлежал к числу факторов, определивших контуры военных и политических событий конца сороковых — начале пятидесятых годов, и сам, в свою очередь, сформировался под влиянием этих событий. Этими событиями были: провозглашение доктрины Трумэна в марте 1947 г. и более конструктивное предложение Маршалла в июне того же года; кризисы процесса деколонизации, переживаемые, в частности, Францией, Нидерландами и Бельгией, отягощения экономики этих стран; советская блокада Западного Берлина, явившаяся прямым следствием распространения западногерманской валютной реформы на Западный Берлин, создание Организации Североатлантического договора, и наконец, война в Корее, побудившая Соединенные Штаты передать четыре своих дивизии в распоряжение НАТО, и которая поставила на повестку дня вопрос о перевооружении Западной Германии и превратила план Маршалла в программу войн поддержки.

Последним из упомянутых аспектов является роль плана Маршалла в достижении европейского единства в противостоянии СССР. Нейтральная Западная Европа не могла бы повлиять на исход конфликта между двумя неевропейскими сверхдержавами. Объединенная же Европа, обладающая собственным голосом в важнейших мировых делах, была способна и повлияла на ход «холодной войны». Таким образом, план Маршалла самым непосредственным образом дал старт европейской интеграции. Этот аспект является одним из важнейших, хотя его непосредственным результатом был фактический раздел Европы на два лагеря. В то же время, США получили мощного союзника в «холодной войне против СССР», укрепив и воссоздав его по собственному образцу, что, в конечном итоге, определило исход глобального противостояния сверхдержав. Поэтому основным итогом помощи по плану Маршалла было не экономическим и не административным, а политическим — в достижении победы в холодной войне над Советским Союзом.

Литература:

1. Александр Майстровой (Alexander Maistrovoy), Тед Белман (Ted Belman) «Размышления об альянсе США и России в борьбе против исламистов» Газета «Известия» 15. 02 2016 г.
2. Киссинджер, Г. Дипломатия / Пер. с англ. — М., 1997.
3. Дж. Бофф История Советского Союза. / Пер. с англ. М., 1998
4. Безыменский, Л. А., Фалин В. М. Кто развязал «холодную войну»...// Страницы истории советского общества. Международные отношения. № 3, 2012.
5. Польшов Матвей Федорович «ХОЛОДНАЯ ВОЙНА КАК СПОСОБ БОРЬБЫ США ПРОТИВ СССР» Общество. Среда. Развитие (Terra Humana) (2008). URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/holodnaya-voyna-kak-sposob-borby-ssha-protiv-sssr> (дата обращения: 20.10.2015).
6. Польшов Матвей Федорович (2008). ХОЛОДНАЯ ВОЙНА КАК СПОСОБ БОРЬБЫ США ПРОТИВ СССР. Общество. Среда. Развитие (Terra Humana) URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/holodnaya-voyna-kak-sposob-borby-ssha-protiv-sssr> (дата обращения: 20.10.2015).

СОЦИОЛОГИЯ

Саяси-демографиялық қауіпсіздіктердің қатерлері, тиімділіктері мен пайдалы қырлары

Қалдыбай Қайнар Қалдыбайұлы, PhD, аға оқытушы;

Ниязов Нұрдаулет Абилдаевич, магистр, оқытушы

Қ. А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті (Түркістан қаласы, Қазақстан)

Тиімді тұстары: Жаһанданудың тиімді бір тұсы — мемлекет ішілік және мемлекет аралық қақтығыстар әлемді дүр сілкіндіретін болды, соған байланысты зардап шегушілер әлемдік мемлекеттер тарапынан қамқорлыққа алынуы туралы түсінік қалыптасты, кез келген елдегі шектен шыққан, кең масштабтағы әділетсіздік пен үстемдік саясат әлемнің назарынан тыс қалмады. Оларға «көмек қолын созу», «саяси реттеу» сияқты пейілдер белгілі бір ықпал етуші күштер арасында дәстүрге айналып кетті. Тіпті ең болмағанда, әрбір елдегі саяси-әлеуметтік іргелі өзгерістер әлемнің назарынан тыс қалмады деп айта аламыз, оған аландаушылықтар да білдірілді.

Қатерлі тұстары: Бірақ бұл ықпалдастықтың түйткіл тудыратын жағы — шын мәнінде келісімділік идеясы болғанмен, ол кей жерлерде кері әсерге ие болып, мемлекеттердің ішкі саясатына араласу, жанжалдар тудыру, билікті құлату сынды оқиғаларға да жетеледі. Жаһандану аясында өз ықпалын әлемге жүргізуге тырысып отырған мемлекеттер, өзге елдердің ішкі істеріне тікелей, кейде астыртын, кейде идеологиялық тұрғыдан ықпал етіп отырды. Мәселен, Солтүстік Африкадағы мұсылман мемлекеттерінің жағдайы, биліктегі төңкеріс пен бейбіт халықтың, шерушілердің қырғынға ұшырауы, оның елдегі азамат соғысына дейін өршуі, әсіресе, сырттан таңылған ықпалдар мен күштер әсерінен болды. Өзге елдердің ішкі ісіне қол сұқпау декларацияда қабылданғанмен, ол ескеріле бермеді. Бұл тек Солтүстік Африка елдері ғана емес, бүкіл әлем мемлекеттеріне ой салды, қауіпсіздікке кепілдік берілмегендігін, қандай-да бір ықпалды күштердің белең алып отырғандығын т.б. айғақтап берді.

Шешілу жолдары: Ұлттық қауіпсіздік мәселесін басты орынға шығару керек. Қазақстандық патриотизм — саяси идеология, бұл да дұрыс. Қазақ патриотизмі табиғи үрдіс. Ел мен жердің қорғаушысы мен жанашыры сол мемлекеттің тұтас халқы, ал бұның «шекаралық жағдайдағы» (К. Ясперс бойынша: түптеп келгендегі адамның шынайы болмысының ашылған сәті) шынайы кейпі сол елдің жергілікті ұлты, яғни, қазақ халқы екендігін естен шығарма-

уымыз керек. Билік пен ұлттың тұтастығы саяси мәртебе емес, заңды табиғи, солай болуы тиіс құбылыс. Демек, ұлттық қауіпсіздік, сол ұлттың рухы мен намысы, жігері мен шабытынан құралатындығын үнемі есте ұстау керек. Ал қазақстандық ұлт ел бірлігі мен ынтымағы, қазаққа өзге халықтардың мәдени-психологиялық тұрғыдан кірігуі болып табылады. Мемлекет қауіпсіздігін қамтамасыз ететін көрегенді ұлттық саясат пен ұлттық рухты, шеткі мүмкіндікке дейін келісімділік пен парасаттылықты, төзімділік пен бірлікті нығайту қажет. Бірлік идеологиясын нығайту, шындығында, әсіресе, қазақ халқы үшін аса маңызды.

Тиімді тұстары: Жаһандану жағдайындағы көпұлтты тұтастық еліміздің толеранттылық санасы мен ұлтаралық қатынастағы мығым сезімімен үндесіп кетуі бұл үдеріске қоғамдық сананың тез бейімделуіне алып келді. Жоғарыда атап өткеніміздей, Қазақстанның көп ұлттылығы мен көп-конфессиялығы белгілі бір деңгейде, «жаһандануға дайындық» тәжірибесі іспетті болды және керісінше, жаһанданудың интеграциялық қызметі еліміздің осы үлгісімен сәйкестеніп келіп жатты. Осыған орай, жаһандану үдерісі Қазақстанның осындай саясатын белгілі бір деңгейде әрі қарай дамыту мен жетілдіруге септігін тигізді. Жаһандану үдерісі тұсындағы аймақтық, ұлттық, нәсілдік, діни, туыстық араласулар еліміздің саяси-әлеуметтік бағдарына байланысты онша жат, оғаш беталыс ретінде еленбеді. Ұлттардың бірігіп коэволюциялық түрде өмір сүруінің консенсустық жағдайларын туғызды, болмай қоймайтын әлем халықтарының бірлесіп, бір кеңістікте, жалпыадамзаттық бір мүддеге ұмтылуының жаңа үлгісін көрсетті.

Қатерлі тұстары: Бірақ бұрынғы көпұлтты Қазақстан, енді одан әрі көпұлтты бола түсіп, ол жергілікті ұлт өкілдерінің санының өзге ұлттардан азайып кету қаупін туғызды, этноэкология проблемасы пайда болды, аралас некелер көбейе бастады. «Егер елімізде соңғы кездері орта есеппен жылына 100 мың неке қиылатын болса, оның 20 мыңы аралас неке екен. Бұл үрдіс жыл өткен сайын көбеймесе азаяр емес», — деген айғақтар

бұл беталыстың қарқынды жүріп бара жатырғандығын көрсетеді [1]. Мәселен, қытайлардың эмиграциясы ұлтымыздың сандық балансын бұзуға қарай беттеп бара жатырған қауіпті құбылысқа айналды. Бұл аралас неке, одан кейін жаңадан келген өзге ұлттардың экономикалық және саяси билікке енуіне жағдай туғызды. Тәуелсіздік алғаннан кейін енді ғана түзеліп келе жатырған мемлекет құраушы ұлттың демографиялық жағдайына кері әсер ету мүмкіндігі шындыққа айнала бастады. Діліміздегі қонақ-жайлылыққа негізделген «ашық есік» жаһанданудағы әлемдік эмиграциялар мен миграцияларға қолайлы бола түсті. Қазақтардың еліміздегі қазір 70 пайыздан астам көрсеткіші жаман емес прапорция. Бірақ оның ішінде «маргинал» деп аталып жүргендердің үлес салмағының қонақтылығы да мемлекет құраушы ұлттардың арасалмағы мәселесін өзектілендіре түсуге септесіп отыр. Осыдан, ұлт тазалығы, қан тазалығын сақтап қалу мәселесі өзектіленіп барады, қазақ халқының тек рухани-мәдени ғана емес, генетикалық жағынан ассимиляциялану үдерісі заманауи ағымдар ықпалымен жүргізіліп келеді.

Қатерлердің алдын алу жолдары: Бұл жоғарыда айтып өткендей, ұлттық идеяның санаға сіңірілуі және оның ұлтжандылық, ұлттық рух тәрізді құрылымдарының белсенді ықпал етуінен туындайды. Демографиялық жағдай сыртқы форма, ал ұлттық рух ішкі мазмұн. Аз да болса ұлттық рухы биік халық қашанда жеңіске жетеді. Бұл — тарихтағы әлемдік соғыстар нәтижесінен-ақ белгілі. Демек, біріншіден, маргиналдарды бөле жармай, оларды да түбегейлі қазақтандыру жүргізілуі керек, екіншіден, оралмандарды тартуды және оларды жергілікті ұлт аз мекендейтін аймақтарға қоныстандыру қажет, үшіншіден, эмиграция мен миграция үдерісі туралы заңдар ел мүддесіне сай қатайтылуы тиіс, төртіншіден, ұлттық кәсіпкерлікті өркендетіп, жұмыс күшінің сырттан енгізіле бермеуін қадағалауымыз қажет, бесіншіден, аралас некеге құштарлықтың себептерін зерттеу керек т.б.

Туімді тұстары: Жаһандану үдерісінің тағы бір жағымды қыры — діни көптүрлі сенімнің қанат жаюы, бұдан еліміздегі азаматтардың сенімдерді тану мен таңдау мүмкіндігінің кеңейгендігі. Сан алуан сенімдердің күресі мен бәсекелестігі аясында, шынайы, өміршен, өзіміздің

ұлттық тарихи танымымызға, болмысымызға, ділімізге сәйкес келетін дінді жаңғырту мүмкіндігі ашылды. Діни идентификация шынайы күрес арқылы қол жеткізілетін болды. Ұлттық болмысымызға жат діни сенімдердің ықпалы, белгілі бір деңгейде төл дінімізді сақтау мен жаңғырта түсу мәселесін өрістетті, оның құндылығы мен қастерлілігін арттырды.

Қатерлі тұстары: Бірақ бұл үдерістің жағымды қырынан гөрі, жағымсыз, тіпті ұлттық қауіпсіздік үшін кесепатты жақтары ашылды: діни экстремизм мен террористік күштер, жоғарыдағы бөлімдерде атап өткеніміздей, елімізде қанат жая бастады, жат, дәстүрлі емес діни ағым өкілдері жастарымызды дәстүрлі сенімдерінен айырды. Қазақстан бұрын-соңды терроризм болмаған аймақтардың бірі ретінде, діни тұрақтылық пен конфессия аралық бірліктің үлгісі ретінде мақтанышпен айтылатын еді. Діни-саяси экстремизмді зерттеушілер бұл үдерісті елімізде тыныштық пен тұрақтылықтың кезеңі аяқталғандай болды [2] деген сарапшылардың пікірін мысалға алып түсіндіреді. Ең өкініштісі, бұл үдерістің беталысы мен өрлеу динамикасы үрей туғызады. Бұл дегеніміз, тоқтау қойылмаса, жақын болашақта елімізді дәстүрлі емес діни ағым жайлайды деген сөз және бұған қарсы мемлекеттік деңгейде де нақты іс шаралардың жоспары әлі жүйелі жасақталмаған. Экстремизм мен терроризмнің жаһандану ықпалы екендігі және оның себептері туралы зерттеушілеріміздің пікірлеріне сүйенсек, оны «діни жаһандану», «дінаралық мемлекетті құру» деген түсініктермен пайымдағандығын [3] негізге алсақ, бұл үрдістің тамыры тереңде жатқандығын бағамдауымызға болады.

Қатерлердің алдын алу жолдары: 1. Дәстүрлі ислам өкілдері, әсіресе, мешіт имамдарының көпшілігінің діни-саяси-дүниетанымдық білімі төмен болғандықтан, «имам» мәртебесін нығайтып, оған өте сауатты және арнайы комиссия етиханымен тағайындалуы керек; 2. Имамдардың қызметіне жат ағымдармен күрес дәйектемесін арнайы қосу керек; 3. Экстремизм мен терроризмнің шығу көзін табу керек; 4. Әрбір жанұя, әрбір мекеме өзінің субъектісінің жат ағымға еріп кеткені үшін белгілі бір деңгейде жауапты болуы тиіс (тіпті моральдық немесе әкімшілік шара болса да) т.б.

Әдебиет:

1. Ордабеков, С. «Аралас неке: оларды не күтіп тұр?» //Алтын орда. — 2011. — 8 қыркүйек.
2. Курганская, В.Д. Қазақстандағы діни экстремизмнің интенсификациялану факторлары және оған қарсы әрекет ету жолдары // Экстремизм мен терроризмге қарсы әрекет етудегі дәстүрлі діндердің ролі атты ғылыми-практикалық конференция. — Алматы, 2011. — 98 б.
3. Нургалиева, М.М. Қазақстандағы діни экстремизм үрдісі: қарсы тұруға дайын болу //Экстремизм мен терроризмге қарсы әрекет етудегі дәстүрлі діндердің ролі атты ғылыми-практикалық конференция. — Алматы, 2011. — 44 б.
4. Насимов, М.О., Қалдыбай Қ.К., Паридинова Б.Ж. Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі (саясифи-лософиялық талдау). — Алматы, 2015. — 135 б.

ПСИХОЛОГИЯ

Қазақстандағы ұлттық қауіпсіздікті сақтаудың психологиялық және психоаналитикалық тетіктері

Қалдыбай Қайнар Қалдыбайұлы, PhD, аға оқытушы;
Муртазаева Гулнара Ташполатовна, магистр, аға оқытушы;
Байкенже Нұргүл Қаржаубайқызы, магистр, аға оқытушы
Қ. А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті (Түркістан қаласы, Қазақстан)

Адамзат эволюциясының руханияттық тарихында, философиялық ой кеңістігінде адамға берілген анықтамалар көп жағдайда психологиялық бағытта болып келеді. Ал академиялық философиялық ілімде, адамның басты үш қыры бар: биологиялық, психологиялық, әлеуметтік. Адамның мұндай үш қырының маңызды буындарының бірі — психологиялық қыр болып табылады.

Осыған байланысты, қоғамдық ғылымдар арнасында, оның ішінде әлеуметтануда — әлеуметтік психоанализ, әлеуметтік антропология, әлеуметтендіру, тұлға психологиясы, әлеуметтанудағы психологиялық мектеп т.б. салалар; педагогикада — педагогикалық психология, психодиагностика т.б. бағыттар; философияда — субъективті идеализмнен бастап, бихевиоризм, фрейдизм, гештальтпсихологияның т.б. психологиядағы бағыттардың философиялық негіздері және соңғы уақыттарда ұсынылып жүрген «психофилософиялық» бағдар т.б. барлығы тұтаса келе жалпы психологиялық фактордың адамзат дамуындағы шешуші өзіндік бір ықпалды күш екендігін айқында бере алады.

Сонымен қатар, қазіргі ресми емес пікірлер мен бұқаралық қоғамдық санадағы білімдер бойынша: «Әлемді кім билеп отыр?» деген сауал бойынша: кейбірі — капитал; қайсібірі — ақыл, ал кейбірі — бұқара халықтың пікірі, кейбіреулер — діни сенім десе, кейбір көзқарастар психологиялық ықпалды баса айтады.

Бірақ осы тұста ескере кететін бір жайт, біздің тұжырымымыз бойынша, адам психикасының белгілі бір үстемдік еткен дәуірі болмаған сыңайлы. Дегенмен, психологиялық ықпал өзінің өрісін сан мыңдаған жылдар бойы жалғастырып келеді және ол бүгінгі күні де өзінің қуатын жоймаған басты әсерлердің бірі деп айта аламыз.

Осыған байланысты, біз қауіпсіздік құбылысының психологиялық астарлары мен мәні туралы шолу жасай келе, оның ұлттық қауіпсіздікке қатынасын атап өтіп, еліміздегі ұлттық қауіпсіздікті арттырудың, қатерлердің алдын алудың психологиялық тетіктерін әлеуметтік және философиялық тұрғыдан таразылап өтіп, оны бүгінгі күнгі

тәжірибемен байланыстыра келе, өзіндік нақты ұсыныстарды ұсынуға қарай бет бұрамыз. Демек, ұлттық қауіпсіздікті арттырудың психологиялық тетіктерін: әдіснама-теория-тәжірибе сатылары арқылы талдап беруге қарай бағдарлана аламыз.

Қоғамдық өмірде, саясатта жалпы барлық әлеуметтік салада жиі қолданылатын психологиялық әдіснамалардың бірі — психоанализ. Ол бір қырынан, ғылыми әдіснама, екінші бір қырынан қоғамдық өмірде қолданылатын таза тәжірибелік ұстаным болып келеді. Оның негізін қалаған З. Фрейдтің өзі психоанализді бастапқыда невроз ауруларына ұшырағандарды емдеу терапиясы ретінде қолданғандығы белгілі, кейіннен, неофрейдизм ағымы, оның өкілдері бұл бағытты әрі қарай жалғастырды. Мысалы, Э. Фромм оны қоғамдық өмірдің нақты мәселелерін шешіп беретін әлеуметтік психоанализ деңгейіне көтерсе, К. Г. Юнг қоғамдағы күрделі мәселелерді тарихи тұрғыдан шешуге ұмтылып, «ұжымдық психоанализ» түсінігін енгізген болатын, ал А. Адлер «даңққа ұмтылу» құбылысына басымдылық беріп өз ілімін дәйектеді. Түптеп келгенде, бұл ілімдердің барлығы өмір шындығымен тікелей байланысып жатты және саясатта, біз қарастырып отырған ұлттық қауіпсіздік мәселесінде жиі қолданыс тапты. Мысалы, «Жыныстық төңкеріс» идеясын ұсынған Райх бір қарағанда, жай ғана психолог ғалым болғанмен, екінші бір қырынан алғанда осы төңкерістің теориясын жасап берген деуімізге де болады. Бұл ұлттық рухани қауіпсіздік арнасындағы мәселелерге келіп тоғысады.

Сондықтан, біз бұл әдіснаманың қолданылуының қазақ халқының ұлттық қауіпсіздігіне қатысты қырларына қарай ойысамыз: тарихи үлгілер мен тәжірибелер (ретроспектива) — қазіргі заман (интроспекция) — болашақ (перспектива). Сонымен қатар, «ұлттық қауіпсіздікті сақтаудың психоаналитикалық жолы» деген арнайы бағдар ұсынамыз.

Демек, бұл XX ғасырда жүйеленіп, арнайы ғылыми білім ретінде қалыптасқанмен, оның түп бастаулары мен тәжірибедегі стихиялы қолданысы сонау тым көне заман-

дардан бастау алады. Мысалы, қауіпсіздікті қамтамасыз етуші және көріпкелдік қызмет атқарушы — бақсы осы психоаналитикалық тәсілдерді қолданған немесе қазіргі психоанализдің пайда болуына шамандық психотерапия ықпал еткен.

Атап айтқанда, бақсының көріпкелдегі, ол шындыққа сәйкес келе ме, келмей ме ол өз алдына бөлек мәселе, әсіресе, болашақтағы болуы ықтимал қатерлерді ескертіп отырды. Ол жеке адамнан бастап, бүкіл тұтас ұлт, мемлекеттің қатерлерін жан-жақты деңгейде «көре білді»: өзге елдердің шабуылы, жұт, табиғат апаттары т.б. Мысалы, бұл құбылыс көркемдік түрде айтқанда, «Көшпенділер» фильміндегі жоңғар билеушісінің кеңесші-бақсысының Абылай атты баланың дүниеге келетіндігі, түптің түбінде ол Жоңғарларға қауіп төндіретіндігі бірнеше жыл бұрын болжанады, нәтижесінде нақ солай болады. Міне, сыртқы саяси қауіпсіздіктің алдын алу үшін бұл тұста бақсының қызметі анық байқалады. Бұл жалпы алғанда, түркі халқының да қауіпсіздікті сақтауының тәсілі болған. Оның көне Қорқыт дәуірінде, Шыңғысхан заманында қолданылғандығын және кейіннен де жалғаса түскендігін кейбір тарихи деректер дәйектеп отыр.

Қорыта келе, қауіпсіздікті сақтау, әсіресе, сыртқы саясат пен ішкі саясаттағы «Елдік ұраны» психологиялық-психоаналитикалық тетіктер арқылы да реттелетін жүйе екендігі баса айтуымызға болады. Социологиядағы психологиялық мектеп өкілдері де қоғамдық құбылыстардың барлығы психикаға байланысты екендігін баса айтады. Әрине, біз бұл тұста, қауіпсіздіктің барлығы тұтасынан психологиялық тетіктер арқылы реттелуі тиіс деп кесіп айта алмаймыз, дегенмен, ұлттық қауіпсіздікті сақтаудың осындай терең психоаналитикалық және жай ғана психологиялық тетіктері бар екендігін ұсына отыра, болашақта оны жандандыратын арнайы әлеуметтік құрылымдар болуы тиіс. Сондықтан, олардың қызметтері туралы мынадай нақты ұсыныстар береміз:

1. Саясаттанушы-психолог мамандар даярлануы тиіс немесе саясаттанушылар психологияны өте жетік меңгерген болуы қажет. Тым болмаса, психолог мамандар мен саясаттанушылардың бірлескен ғылыми бағдарламасы, ғылыми қауымдастықтары т.б. қалыптасса игі болар еді. Әрине, маман дипломаттар елімізде жоқ емес,

бірақ олардың таза тәжірибелік екендігін есепке алсақ, теоретик мамандар да қажет, сондықтан, мысалы, «халықаралық қатынастар» мамандығы сияқты оларды да оқу орындарында даярласа игі іс болар еді.

2. Қоғамдық психологияны тиянақты зерттеп отыру да маңызды істердің бірі. Әрине, әлеуметтанушылардың сұрау салуы, ҰҚК-нің сарапшылары сияқты әлеуметтік зерттеу құрылымдары бар. Бірақ, оларға жетіспейтіні, шынайы ақиқатты аша алмау, сұрау салушылардың тым аз болуы, күштеуге көп жүгіну т.б. Қоғамдық психология ауытқып отырады, ал оның динамикасы толық зерттелмей келеді. Мысалы, биылғы, 2014 жылғы теңгенің девальвациясы тұсында да әлеуметтік оптимизм сәл бәсеңдеді. Егер ол ұлғайып кетіп, халықтың ашу-ызасын туғызатын болса, ішкі тұрақсыздық пайда болады.

3. Қоғамдық тәртіпті реттейтін арнайы психоаналитик мамандары бар әлеуметтік институттар құрылуы тиіс. Мысалы, біздің еліміздегі өткізіліп жатқан, жақын және алыс шет елдерден келетін психологиялық тренингтер, жағымсыз музыка түрлері т.б. сараптайтын және оның алдын алудың жолдарын жасайтын, арнайы ғылыми тұжырымдамалар құратын мамандар қажет. Бүгінгі таңдағы өткізіліп жатқан желілік бизнес, «адамды бақытқа жеткіземін» деген сарындарда жүргізілетін психологиялық тренингтер, жасырын саентологиялық курстар т.б. адам психикасына әсерін анықтайтын арнайы құрылымдар қалыптаспаған. Шындығында, олардың кейбірінің психикалық ауытқуға жетелейтіндігі ақиқат.

4. Тек психологтар ғана емес, Ұлттық идеяның жүзеге асыру жолдарын ұсынатын философ-психологтар, социолог-психологтар да қажет. Мысалы, сырттан келетін әр түрлі жағымсыз идеологиялардың ықпалы мен ұлттық идеямыздың оған қарсы тұратан тетіктерін де жасақтау қажет.

Қорыта айтқанда, ұлттық қауіпсіздікті сақтаудың психологиялық тетіктері маңызды мемлекеттік деңгейдегі және әлемдік саяси сахнадағы іргелі мәселе екендігін ұсынамыз. Сондықтан да бұл мәселені арнайы мамандар арқылы болашақта әрі қарай жетілдіре түсу қажеттігін баса айтқымыз келеді. Аталған жағдаят өз кезегінде, біз келесі бөлімде қарастыратын қауіп-қатерлерді болжамдаумен байланысты болып келеді [1].

Әдебиет:

1. Насимов, М. О., Калдыбай Қ. К., Паридинова Б. Ж. Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі (саяси-философиялық талдау). — Алматы, 2015. — 150 б.

Адамдарда болатын агрессияның себептері мен алдын алу жолдары

Пазылова Қаламқас Асетуллаевна, аға оқытушы;

Аубакиров Бақтияр, студент

Қ. А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті (Түркістан қаласы, Қазақстан)

Агрессия (латын тілінен аударғанда «agressio» — шабуыл) — адам әрекетінің ерекше формасы болып табылады. Мұндай мінез-құлық субъектінің нұқсан келтіру мақсатымен өзінен басқа адамға немесе адамдар тобына өз артықшылығын білдіріп, қыр көрсетуі немесе күш қолдануға тырысуымен сипатталады. Агрессивтік мінез-құлық қарқындылығы мен пайда болу дәрежесі бойынша: жеккөрушілік, жақтырмаушылықтан — тіл тигізуге («вербальдық агрессия») және дөрекі түрде күш қолдануға («физикалық агрессияға») дейін түрленеді. Әлеуметтік психологиялық тұрғыдан қарағанда: жеке-леген адамдардың агрессивті мінез-құлықтары жиынтығының, бұқаралық сипаттағы құбылыс ұғымының тұлғааралық агрессияның топтық агрессияға айналуының мәні бар. (Психологический словарь, 1997).

Агрессивтілік — Агрессивность [лат. aggressio — нападать] — адамның субъектіге немесе объектіге физикалық және психологиялық зақым келтіруге дайындық мінез-құлығы.

Агрессия мен агрессивтіліктің айырмашылығы.

«Агрессия — бұл белгілі бір адамға немесе затқа жүйелі, ниетті түрде бағытталған зақым келтіретін іс-әрекеттер». Агрессивтілік — бұл адамның құлқысына байланысты, агрессияға дайындық кезеңі болып саналады. Агрессивтілік әр адамға қасиет, сондықтан белгілі күші бар. Әр адамда агрессивтілік қасиеті әр түрлі, бұл олардың алған тәрбиесіне байланысты. Егер агрессивтілік аз немесе тым болмаса, онда бұл субъектінің пассивтілігіне әкеледі. Депрессияға өте бейім болады. Агрессивті тым жоғары адамдар, конфликтерге араласып, келешегіне және авторитетіне нұқсан келтіреді. Сондықтан адамның өз агрессивтілігі мен эмоциялардың бақылаудың маңызы өте зор.

Сол себептен осындай қорытындыға келеміз: агрессия іс-әрекет болса, агрессивтілік — агрессия бейімділік қасиеті.

Агрессия түрлері

1. Физикалық және вербальді болып келеді.

Физикалық агрессия — белгілі бір адамға немесе объектіге физикалық күш қолдану;

Вербальді — негативті сезімдерін дауыс арқылы (айқайлау), және де вербальді реакциялар (ұрысу, қарғау) арқылы жеткізу.

2. Тікелей және жанама

Тікелей агрессия — белгілі адамға бағытталған;

Жанама агрессия — белгілі адамға жанама түрде (қалжындар, жаман өсектер және т.б.) арқылы бағытталған іс-әрекеттер жиынтығы.

3. Сыртқы агрессия және ішкі (ауто) агрессия

Сыртқы агрессия қоршаған адамдарға бағытталған;

Ішкі агрессия — өзіне-өзін кінәләу, өзін маскаралау, өзіне физикалық зақымдар жасау, өзіне қол салу;

4. Қорғаныш және арандатқан (провокация)

Қорғаныш — басқа адамның агрессивті мінез-құлығына пайда болатын агрессия;

5. Жаулық және инструментальді

«Жаулық» агрессияның негізі жындану болып табылады, оның басты мақсаты — зақым келтіру.

Егер зақым келтіру негізгі мақсат болмай, белгілі бір нәтижеге келу жолы болса, онда бұл «инструментальді» агрессия.

Арандатқан агрессия — агрессия бірінші босату, агрессия көзі болу;

6. Дұрыс (обоснованная) и дұрыс емес (деструктивті)

Агрессия шекараларына нықтау қиын. Егер агрессия дұрыс көзінен көрініп, жақсы нәтижеге келтірсе, онда бұл дұрыс агрессия. Ал бұрыс агрессия бұған қарама-қарсы.

Агрессия дамуының себептері. Отбасылық тәрбиенің түрлері.

Отбасы және отбасы ішіндегі қарым-қатынас баладағы агрессияның дамуының негізгі себебі болу мүмкін. Заманауи психологияда отбасылық тәрбие 3 түрге бөлінеді: авторитарлық, либеральді (босаңсу) және авторитетті (демократиялық).

Авторитарлық стиль

Авторитарлық стиль агрессиямен, диктатпен, бір-бірінің қарым-қатынасында суығымен сипатталады. Бұл стиль кезінде қарым-қатынас қысқа, қатал және шошытып үрей туғызумен жүреді. Баланың эмоцияларына көңіл аз бөлінеді, мақтау немесе ұрысу ата-аналар көңіл-күйіне байланысты. Авторитарлық стиль де ата-аналар қатал ережелер ойлап тауып, бала солардың бұйрықтары мен өседі. Көбінесе, отбасыдағы балалар қысымға шыдай алмай, агрессияға беріліп кетеді. Осыдан агрессивті адамдар пайда болады. Ал агрессиясын шығара алмаған балалар, депрессияға түсіп, ауто агрессияға айналып кетеді.

Либеральді (босаңсу) стиль

Либеральді (босаңсу) стилінде тәрбие негізгі принцип бойынша жүреді: «не істесең, соны істе». Этим бұл стильде ата-аналар минимум ережелер қояды. Отбасы мүшелер арасында қарым-қатынас өте әлсіз, балалар эмоциясы мен ішкі жан-дүниесіне қызығушылығы болмайды. Ата-аналар балалары тәуелсіз өсу керек деп ойлайды. Өмір мәнін тез түсінеді, қоршаған ортаға бейімделе алады деп ойлайды. Біраз ата-аналар қолы бос болмағандықтан, балаға керекті тәрбиені бере алмайды.

Авторитетті (демократиялық) стиль

Авторитетті (демократиялық) стиль отабасы мүшелерінің бір деңгейінде болуымен сипатталады. Қарым-қаты-

настарында демократия болады. Ата-аналар балалары мен өзімен тең адамдар сияқты қарым-қатынас жасайды. Керек кезде мақтап немесе жақтайды. Бұл стиль ең қолайлы, өйткені балада өз көзқарасы пайда болады, және қорғауға қорықпайды. Ата-аналары үнемі қорғаныш жасай алады.

Агрессияның алдын алу әдістері:

1) Тәрбиені дұрыс беру. Бала кішкентай кезінен барлығын тәрбиеден алады. Сондықтан тәрбиенің маңызы өте зор. Егер авторитарлық және либеральды стильде тәрбие жүрсе, агрессияның келешекте дамуына күмән жоқ. Балаға авторитет болу керек. Бала ата-анасына қарап, олардың іс-әрекеттерін және мінез-құлықтарын қайталайды. Сондықтан балаларын дұрыс тәрбиелеу үшін, алдымен өзін дұрыс тәрбиелеу керек. Сөйлеген сөздері мен іс-әрекеттерін бақылап, қателіктерін түзету керек. Білім болмаса, адам қалай өзін тәрбиелей алады? Ол психология, коммуникация, вербальды емес қарым-қатынас жайында әдеби оқулықтар оқуы тиіс. Егер білімді біліп, меңгерсе, баланы тәрбиелеуге көшу керек. Баласына ең бірінші әке немесе ана авторитетін орнатып, онымен достасуға тырысу керек. Ұрыспай, айғайламай, балаға қорқыныш арқылы емес, оның түсінушілігіне дейін жету керек. Керекті әдебиет материалдары: Дебра Хаффнер «От пеленок до первых свиданий», Франсуаза Дольто «На стороне ребенка».

2) Эмпатия. Егер адам сізге агрессивтілігін көрсетсе. Оған лезде агрессиямен жауап бермей, оның неге солай жасап жатқанын түсіну керек. Егер адам жындыхананың пациенті болмаса, онда бұл адамның сондай мінез-құлықтың пайда болуына себеп бар. Өзін сол адамның орнына қоюға тырысу керек, мүмкін сіз оған белгілі бір жәрдем бере алатын шығарсыз.

3) Кешірімді болу. Қазіргі заманда, уақыт өте құнды болып тұр. Адамдар үнемі асығыс. Біреулері жұмысқа,

не оқуға, не т.б. жерлерге. Қазіргі заманда адамдар эгоист. Олар өз пайдасын ойлап, жер әлемінде индивид деп санайды. Ия, біз барлығымыз индивидпіз. Бірақ, өте көп болғанымен, күнделікті өмірде бірдей көрінеміз. Адамдардың тез ашуланшақтығын ескеріп, олардың агрессияларын жүрекке жақын қабылдаудың керегі жоқ. Кешірімді болған адам, агрессияға жауап бермей, оны өршітпейді және өз денсаулығын сақтайды.

4) Қалжың, көңілді көңіл-күй. Күнде көңіл-күйі жоғары адамдар, үнемі өзінен позитив шығарады. Қасындағы адамдармен орынды қалжындап, олардың көңіл күйін көтере алады. Бірақ, оның да шекарасы бар. Адамдар қалжыңды көтере алмаса, агрессияның пайда болуына жол ашады.

5) Артын ойлау. Әр адам қадамдарын бақылап, орынды сөйлеу тиіс. Өз-өзін бақылай алатын адам үлкен жетістіктерге жете алады. Егер бір адамға агрессиямен жауап берсең, оның дұрыс не бұрыстығын теңестіріп, келешекте сол адамға немесе саған әсері болуын не болмауын ойлауы тиіс.

6) Спортпен айналысу. Көп күш жұмсалатын іс-әрекеттерде көп негативті агрессивті сезімдер шығады. Және бұл денсаулыққа өте пайдалы.

Сұрақтарға жауап беріңіз.

- 1) Соңғы рет агрессияны кімге бағыттадыңыз?
- 2) Бұл агрессияның себебі қандай болды?
- 3) Өзіңізді сол адамның орнына қойып көріңіз. Қандай сезімдесіз?
- 4) Бұл қақтығысты болдырмауға мүмкіндік болды ма?
- 5) Сол агрессиядан өзіңізге қандай пайда алдыңыз?

Осы сұрақтарға жауап бере отырып, шынайы түрде есеп беріп, өзін-өзі басқару арқылы агрессияның алдын алуға болады.

Әдебиет:

1. Психологический словарь. — 1997.
2. Хаффнер, Д. От пеленок до первых свиданий. — Рама Публишинг, 2013. — 256 с.
3. Дольто, Ф. На стороне ребенка. — Рама Публишинг, 2013. — 720 с.

ФИЛОЛОГИЯ

Лексикалық тұлғалар жасалуындағы көнеленген көмектес септік жалғауының орны

Байдаулетова Аякөз Өтеуқызы, филология ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы
Болашақ университеті (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

Септік жалғауларының синтаксистік қызметі мен семантикалық қызметіне қарай ғалымдар екі топқа бөліп қарастырғаны белгілі: грамматикалық септіктерге атау, ілік, табыс, ал көлемдік септіктерге барыс, жатыс, шығыс септіктерін және қазақ тіліндегі көмектес септігін жатқызады. Септіктерді бұлай топтау олардың сөйлеудегі қызметтеріне байланысты. Грамматикалық септіктерде семантикаға қарағанда грамматикалық жағы, яғни синтаксистік қызметі басым түссе, көлемдік септіктерде семантикалық мәні басым келеді. Грамматикалық септіктер адвербиалдық мәнге ие болмайды, ал көлемдік септіктер адвербиалдық мәнге ие болады.

Септіктер табиғатынан көп мағыналы болып келеді. Бір септік тұлғасындағы сөздің өзі бірнеше мағына білдіреді. Сол септіктердің атына сай білдіретін көп мағыналарының ішінде біреуі доминант негізгі мағынаны білдіреді. Доминант мағынасы басқа мағыналардың болуын жоққа шығармайды, керісінше басқа мағыналарға ұйытқы болуы мүмкін. Әр септіктің негізгі мағынасымен қатар септік жалғауларының мәнмәтінде пайда болатын қосымша мағыналары болады. «Сөздің өмір сүру формасы сөйлеу болып табылатындықтан сөйлеу процесінде ол басқа сөздермен қарым-қатынасқа түсіп, түрлі тұлғаларда жұмсалады және соған сай олардың лексикалық мағынасына түрлі мән-мағына үстеледі. Бұл үстеме мән-мағыналар сөздің лексикалық мағынасын толықтай өзгертіп, жаңа мағыналы сөз жасауы да, сондай-ақ оның мағынасын өзгертпей, тек оған қосымша мағыналық реңк үстеуі және лексикалық мағынаға ешқандай мағыналық өзгеріс енгізбей, тек грамматикалық мағына тудыруы да мүмкін», — дейді зерттеуші М. Жолшаева [1]. Септіктердің мағынасы (қызметі) сөйлемнің белгілі бір семантикалық құрылысына тәуелді, ал септіктің тұлғасы сөйлемнің синтаксистік құрылысы ретінде жұмсалады. Септік жалғауларының мағынасы сөйлемдегі синтаксистік қызметімен тығыз байланысты.

Адвербиалдық мәнге ие септіктердің бірі — көмектес септігі. V—VIII ғасыр ескерткіштерінде көмектес септік мәнін *бірле* шылау сөзі берген болса, кейінгі дәуір ескерт-

кіштерінде осы шылау *бірлен*, *білен* түрінде кездесіп отырады. Соңғы вариант сол күйінде қазіргі түркі тілдерінің көбінде бар. О бастағы *бірле* сөзінің құрамындағы *p* дыбысының түсіп қалуы түркі тілдерінің тарихына жат құбылыс емес. Ал қазақ тілінің жергілікті говорларында көмектес септік жалғауының -мынан (-пынан) түрі кездеседі. Сөз басындағы *m/b* сәйкестігі — түркі тілдері тарихында ескіден белгілі, қазір де бар құбылыс. Сөйтіп көмектес септік жалғауы -мен -нің о бастағы генезисі *бірле* шылауы екені еш күмән туғызбайды [2]. Көмектес септігі басқа түркі тілдерінің көпшілігінде жоқ, тек қазақ тілінде ғана бар және ол басқа септік түрлерінен әлдеқайда кеш қалыптасқан; қазақтың жазба тілінде, жазба нұсқалар тілінде XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басына дейін ол септік (грамматикалық тұлға) ретінде емес, септеулік шылау ретінде *білән*, *бірлән*, *мінән*, кейін *мәнән* сияқты түрде қолданылып отырған. Одан барып *менен* арқылы -мен, — бен, — пен деген жалғаулық шылаумен ұқсас, бірақ одан қалыптаспаған, септеулік шылаудан туған, ал септеулік шылау мен жалғаулық (мен: менен -білән) төркіндес [3, 125 б.].

Көмектес септік жалғауларының көрсеткіштері арқылы қалыптасқан сөздерді төмендегіше жүйелі түрде көрсетуге болады.

Көмектес септігі төмендегідей сөз таптарына жалғанады:

Зат есімдерге көнеленген көмектес септігі жалғануы арқылы жасалған: *алдымен*, *әуіріммен*, *бетімен*, *есесімен*, *жайымен*, *жөнімен*, *күнімен*, *түнімен*, *расымен*, *ретімен*, *шамамен*.

Тәуелденіп барып көнеленген көмектес септігі арқылы жасалған сын есімдер: *түгелімен*, *тұтасымен*, *зо-рымен*, *тегісімен*.

Екінші сыңары тәуелденіп барып көнеленген көмектес септігі зат есімдердің қосарлануы арқылы жасалған: *бас-басымен*, *жұп-жұбымен*, *жентек-жентегімен*, *жан-тәнімен*, *бет-бетімен*, *арба-марбасымен*, *бесік-месігімен*, *рет-ретімен*, *кез-кезімен*.

Көнеленген көмектес септік жалғаулы лексикалық тұлғалардың мағыналық сипаты төмендегідей.

Кесте 1. Көмектес септік жалғауының көрсеткіштері арқылы пайда болған сөздер

-мен	Тәуелдік жалғауы + -мен
шамамен	бас-басымен,
дегенмен	жұп-жұбымен,
әйткенмен	жентек-жентегімен,
	жан-тәнімен,
	бет-бетімен,
	арба-марбасымен
	бесік-месігімен
	рет-ретімен
	кез-кезімен
	алдымен
	бетімен
	есесімен
	жайымен
	жөнімен
	күнімен
	түнімен
	расымен
	ретімен
	түгелімен
	тұтасымен
	зорымен
	тегісімен

Бұл тұлғалар қимылдың түрлі қимыл-сындық мағынасын анықтайды:

Сонымен жарты сағаттан артық уақыт өткенде Қасым биіктің басына келіп шықты (М. Әуезов). Есікті ол (Хакім) қайтадан қақты, **салмақпен** қақты (Х. Есенжанов). Кәмшат көрші әйелге ештеме сездірмеуге тырысып, әрбір сөзін асқан **сақтықпен** сөйледі (Д. Исабеков). Ол осы ғажайып жерден **расымен** айырылам ба дегендей жан-жағына қайғыра қарап келе жатты (І. Есенберлин). Алтын Орда татарларының кейбір мырзалары сияқты, біздің буряттардан да Чинге қызығып, алғаш **өздігімен** шоқынған нояндар болды (С. Мұқанов). **Бетімен** жайылып жүрген бір ел бар, алыс-жақын, кедей-бай демей, барымталаса береді деп біржола сенісіп қойған сияқты (Ғ. Мүсірепов). Мардан сол **бойымен** жаяулап жылқыға келіп, күндегідей жылқыны күзеткен жоқ (І. Жансүгіров). Оның бірер адамға **тегіндікпен** қолын байлата қояр түрі жоқ (Қ. Есенжанов). Академик Әлкей Марғұлан Қазақстан жері **тегісімен** «өнер музейі деуге болады» деді (Т. Оразов). Бірнеше күн сабаққа **ұдайымен** бармай да қалды (Б. Майлин). Жыртқыш **тегіншілікпен** олжасын тастап кетпесе керек еді (Ж. Орманбаев). Атты әскерлерше **тәртіппен** екі-екіден кетіп бара жатыр (Б. Соқпақбаев). Осы күй әсерінен Болат сол күні **күнімен** арыла алған жоқ (З. Шүкіров). Жолдасым **күндікпен** әуре болып еш нәрсе шығара алмады (С. Ерубәев). Сол күні күн батар кезде, әдеттегі **қалпымен** қаланың малдары өрістен қайтты (Б. Майлин). Осы ақ саулыққа жем беріп, күтудің **зорымен** қыстан аман алып шықты

(Б. Тұрсынбаев). **Жайымен** ұшып бара жатқан бүркіт аңдаусызда артынан кеп түйіп кеткенде төмен қарай жарқ қоям деп қара суға күп беріп түсіп кеткені (Ш. Айманов).

Топырақтан өмір ісі шығады,

Оны денең тиіп кетсе, ұғады.

Еңбегінді **есесімен** беретін

Жақсылық та топырақтан жұғады (Ө. Тұрманжанов).

Бүгін сізге сәлем берем дегенсің **ертемен** алып келгенім (Х. Есенжанов). Төрелердің бәрі де қазынадан жаалақы алмай, өз білгендерінше, **еркімен** елден жинап алады (С. Шарипов). Үйдің ішінде бірде-бір артық зат жоқ, бәрін **орын-орнымен** тап-тұйнақтай етіп орналастырған (Соц. Қазақстан). Оның әңгімесін Шоқан бар **ынты-шынтымен** тыңдайды да отырады (С. Мұқанов). Омырауында жезі бар, денелі, селдір сақал, сары шұбар кісі баланы **ат-матымен** айнала бір қарап өтті (Ғ. Мұстафин). Төстік оның қол-аяғын байлап, **бесік-месігімен** суға тастап жібереді (Қазақ ертегілері). Қарт **бау-бауымен** қамыстарды біраз төмен лақтырып алды да: — Неғып тұрсың, — деп жекіп қалды (Ә. Тарази).

Көре алмай ел жұртыңның ақтық жүзін,

Әр жерге сүйегіңді көміп жүрсің.

Сандалып елден безіп нағып жүрсің,

Тентіреп бет-бетіңмен лағып жүрсің (Айтыс).

Замана шаруа, мінез күнде өзгерді,

Оларға кез-кезімен нәби келді.

Қағида, шаригаты өзгерсе де,

Тағриф Алла еш дерде өзгермеді (Абай).

Жанайдың қазір сөз деген тіліне **жентек-жентегімен** оралады (С. Мұратбеков). Ұл бақшада жүрген адамдар да жалғыз жүрмей, **жұп-жұбымен** жүргені байқалады (Ө. Тұрманжанов). Қірпіжан күй тартқанда көзін айырмайды, күйді бүкіл **жан-тәнімен** тыңдайтынға ұқсайды (Қ. Жұмалиев). Бұрынғы шәлкес-шалыс, әзіл-оспақ әңгіме өз жайына қалды. Балзияның сақтана сараң сөйлеген сөздерінен жалынды ықыласы, **жан-ділімен** беріле құлағаны сезіледі (С. Омаров). Үзіліп кеткен **ер-мерімен** шұбатыла сылқ ете қалған қарашыңның жаны аузына келіп, енді шығаруға дайын еді (І. Есенберлин). Сонымен, сөздердің көнеленген септік жалғаулары не-

гізінде үстеу сөздерге ауысуын былайша көрсетуге болады: біріншіден, ауысушы сөз өзінің түбір қалпындағы сипатын сақтап, ешбір сөз түрлендіру жүйесіне енбестен, синтаксистік ықпалмен өзге сөз табы қатарына өтеді. Екіншіден, есім сөздер белгілі септік жалғауларында тұрып, түрленуші қасиеттен алшақтап, сөйлем ішіндегі қызметіне байланысты ұзақ мерзімдік тарихи қалыптасуы негізінде формалары көнеленіп барып үстеу ретінде танылады. Үшіншіден, септік жалғаулары көнеленіп, өзінің бастапқы мағыналық сипатынан алшақтай отырып, етістікпен тіркесі артып, сөйлемдегі қызметі жағынан тұрақты пысықтауыш ретінде қолданылып барып ауысады.

Әдебиет:

1. Жолшаева, М. Қазақ тіліндегі аспектуалды семантика: форма мен мазмұн: филол. ғыл. док. ... дис. — Алматы, 2009.
2. Дүйсенбі, С. Түркі тілдеріндегі үстеулер тарихы // Қазақ тілі мен әдебиеті. — 2001. — № 9. — 25–29 бб.
3. Исаев, С. Қазіргі қазақ тілі. Морфология. — Алматы: Өнер, 2007. — 340 б.

ФИЛОСОФИЯ

Қазақ философиясындағы қауіпсіздік жөніндегі ойтолғамдар

Абдрасилов Берікбай Құрманбайұлы

Әзірет сұлтан мемлекеттік тарихи мұражай экскурсоводы (Түркістан қаласы, Қазақстан)

Қазақ халқының өз заманының ойшылдары дүниенің, болмыстың, өмірдің, адамның жай-күйін жете түсінуге ұмтылған. Нақты өмірден бастау алатын қазақтың философиялық көзқарастары қоғам мен табиғат туралы пікірлерге толы. Міне, осы қоғамдық қатынастар турасындағы кейбір тұжырымдамалар бүгінгі күнде адами мәдениеттілікті насихаттау сипатына ие.

Қазақ халқының философиялық көзқарастарының қалыптасуының алғашқыларының қатарындағы ағартушы-классиктер Шоқан Уәлиханов, Ыбырай Алтынсарин, Абай Құнанбаев еңбектеріндегі тұжырымдар мен ойларына сараптама жасауды ниет еттік.

Қазақстанның шалғай жатқан өлкелерінен шықса да бір туғандай сезілетін асыл жандар. Олар: үшеуі үш мұнарадай болған Шоқан, Ыбырай, Абай.

Бұл үшеуінің өмір, еңбек майдандары үш алуан болуымен қатар, үшеуін бір туғандай ететін ұқсастық та аса айқын. Ол ұқсастық: олардың нәр алған тамырынан, аналық топырағынан туған. Бұлардың бәрі де қазақтың киіз үйінде туып, өз елінің өкілі болып шығуымен қатар, тек қазақ халқының ғана тіл, өнер, тарихи мәдениет ерекшеліктерінің көлемінде қалған жоқ, туысы қазақ болса да бұлардың өрісі, өсуі басқаша. Олар өздерінен бұрынғы қазақ баласы бармаған ырыс өлкесіне жетті. Сол барысында шын шұрайлы, анық аналық қазына тапты.

Шоқан орыстың алдыңғы қатарлы демократиялық озғын мәдениетін меңгермесе, Шоқан болмас еді. Ыбырай орыстың мәдениет мектебін танымаса, Ушинский бастаған педагогикалық жаңалықтарды білмесі, орыстың адамгершіл, прогресшіл классикалық әдебиетінің нәрінен қорек алмаса, Ыбырай болмас еді. Солар сияқты Абай да Крылов, Пушкин, Лермонтов, Салтыков-Щедрин қалдырған әдебиетік мұраны ұғып, меңгермесе Абай болмас еді» [1].

Қазақ ойшылы, этнографы, тарихшысы, географы, ғұлама ғалымы және ағартушысы Шоқан Уәлихановтың ғылыми еңбектері мен қоғамдық көзқарастары бүгінгі күнге дейін өз құндылығын жоғалтпайды. Оның «Абылай», «Шаман дінінің қазақ арасындағы қалдықтары», «Сібір қарамағындағы қазақтардың сот ре-

формасы туралы записка», «Жоңғария очерктері» атты мақалалары халқымыздың қалыптасуы мен дамуы туралы баяндайды [2].

Мәселен, «Абылай» мақаласында Шоқан даңқты ханның өмір жолына шолу жасайды. Сол заманның қазақтар үшін ерлік дәуірі екендігін айқындайды. Ханның көптеген басшылық сынынан өтіп, жау қолында тұтқында болған кезеңдері туралы айтады. Оның түбі терең болжағыш саясаткер екені анықталады.

«Шаман дінінің қазақ арасындағы қалдықтары» атты мақалада ғалым қазақ халқында шамандықтың қалдықтары туралы да ғылыми тұжырымдар келтіреді. Халқымыздың ислам дінін ұстанатынын, оның ішінде шаман ғұрыптары мен ырымдарын тұтынуы анықталады. Сонымен қатар, өлген ата-баба рухтары, аруақтар, немесе оргондар, шамандардың емдеу тәсілдері мен табыну нысандары, садақаға сойылатын малдар, қазақтардың космологиялық ұғымдары, жаратылыстағы киелі күштер туралы сөз етеді. Осы мақаласында Шоқан «Өлі мен тірі туралы және олардың достығы туралы ертегі» ұсынады. Өлі жігіт пен тірі жігіт арасындағы достықтың мәнін айқындайды. «Балам, есінде болсын, елсіз жерде кездессең... моланы құр қалдырма, егер оған түнде кездессең түнемей өтпе», — деген сөздері дәстүрді ұстану мен өзгенің кеңесін тыңдау, жігіттің жолбарыстарға ұмтылуы батырлықтың қажеттілігін дәріптейді.

Шоқанның «Жоңғария очерктерінде» Жоңғар тауларының табиғи ерекшеліктері, жануарлары, бұл елдің ертеден қалған ескерткіштері және бұл елдің тұрған халықтары туралы айтып өтеді. Көшпелі тұрмыс үстем болған Жоңғарияда отырықшылықтың да болғаны туралы Чига қаласындағы алғашқы тарихи мәліметті пайдаланады. Сонымен бірге, сол төңіректегі діни бірлестіктер жайында да материалдар келтіреді.

Қазақ мектептерін Европа жолына, өнер жолына бұрып бастаған ең тұңғыш жаңашыл оқытушы, тарихта өшпестей із қалдырған педагог, ақын, жазушы Ыбырай Алтынсариннің ағартушылық қызметке қосқан үлесі мен еңбегі зор. Ыбырай жастарды оқу-білім, өнерге үндегенде құрғақ насихатқа ұрынбайды, қайта өз ойын нақтылықпен

дәлелдеуге ұмтылады. Айтпақ пікірді оқушы зердесіне еркін сіңіру үшін әр алуан ұстаздық амал-тәсіл қолданады. Ол ең алдымен шешендік қайталауларды ұтымды пайдаланады. Ақын әр шумақ сайын:

«Бір құдайға сыйынып,
Кел балалар, оқылық,
Оқығанда көңілге
Ықыласпен тоқылық!» —

деген жолдарды әдейі қайталай отырып, оқу-білімнің пайдасын айтуда бала жүрегіне жол таба білген. Ол білімділік пен надандықтың ара жігін ашып көрсету талабында жарық пен қараңғылықты қатар, жарыстыра алып сипаттайды. Осы орайда ақын алдымен оқудың пайдасын жарыққа балап:

«Оқысаңыз, балалар,
Шамнан шырақ жағылар.
Тілегенің алдыңнан
Іздемей-ақ табылар!» —
десе, надандықтың мән-жайын:
«Оқымаған жүреді,
Қараңғыны қармалап» — дейді.

Автор өзі үндеп отырған оқу-білімнің тек ізденіс, еңбекпен табылатынына үлкен мән береді. Ол үшін инемен құдық қазғандай ыждаһат, сабырлылық қажет екенін ескертеді. Сондай сарыла ізденудің арқасында қол жеткізген оқудың азбас, тозбас өнерге айналатынын айтады. Ақынның ойынша, оқу-білім мәңгілік, ол жұтамайды, тасылмайды.

Ыбырайдың «Өнер-білім бар жұрттар» атты өлеңі тың мазмұнды, жаңа сипатты шығарма дей аламыз. Ақын мұнда қазақ балалары түгіл, ересектердің ұғымында жоқ техника тетіктері мен құрал-жабдықтарының іс-әрекет, қозғалысы мен адамға көрсетер қызметін суреттейді. Шынында, құлақ естіп, көз көрмеген паравоз, параход, радио, телеграф, телефон, газ, электр, самолет т.б. секілді техника құрал-жабдықтарының қызмет-көмегі жас балалар үшін тек қиялдағы дүние секілді болатын. Сондықтан бұларды қазақ балаларына айтып түсіндіру талабында ол ел өмірінде бұрыннан бар жұмбақтау тәсілін ұстанады. Мұның бірден-бір дұрыс жол екенін дәлелдеу қажет болмас. Дегенмен мұның кейбір қырларына зер сала кеткен де артық болмас дейміз.

Автор сол таныс емес техника заттарының іс-әрекеттерін алдымен өз өмірімізде бар нәрселермен теңеу арқылы ұғындырмақ болады. Айталық, ол паравозды «аты жоқ құр арба» деп бейнелесе, ал суда жүзген кемені кәдімгі нән балыққа балайды. Бұл біріншіден, жұмбақ шешіп үйренген қазақ балаларының ойлау қабілеті мен соған деген ықылас-ынтасын арттырса, екіншіден, жаңа заттың болмысы мен қызметінен хабардар болып, нақты түсінік алады. Сондықтан бұл жырлар танымдық сипаты жағынан теңдесі жоқ шығармалар болып саналады.

Ы. Алтынсарин алғаш әдебиетімізде проза жанрының да негізін қалады. Ол әңгімелерінде жас шәкірттерді адамгершілікке, ізгілік пен бауырмалдыққа, адал

еңбек пен әділдікке, әдептілік пен сабырлылыққа, зейінділік пен білімді еркін игеруге шақырды. Өз әңгімелерінде отырықшылықтың артықтығын дәлелдеуге ерекше зер салған жазушы «Қыпшақ Сейітқұл», «Киіз үй мен ағаш үй» секілді шығармаларын жазды.

«Қыпшақ Сейітқұл» әңгімесінде автор мал баққан халықтың жұт пен барымтаға тәуелді екенін айта келіп, жоқшылыққа ұшыраған отыз үйлі тобырдың басшысы Сейітқұлдың ақылдылығы мен тапқырлығын жастарға үлгі етіп ұсынады. Ол сауда жасауға мал жоқ, ұрлық істеуге оның түбі қорлық деп санап, өзен-сулы Қабырға деген жерге елін көшіріп әкеліп қоныстандырады. Жұртқа кетпен беріп, жер тегістетіп, арық қаздырып, егін өсірумен айналысады. Өнімдерін көшпелі елдерге сатып, аз жылда малды ауыл болып, байып та кетеді. Ойдан-қырдан келушілер көбейіп, артынша төрт жүз үйлі ауылға айналады. Сөйтіп адал еңбек, маңдай терімен байыған жұрт өзгелер батып келе алмайтындай қорған тұрғызып, қалалардан киім-кешек, азық-түлік алдырып, мамыражай өмір кешеді.

Сонымен қатар, жазушының «Аурудан аяған күштірек», «Асыл шөп», «Малды пайдаға жарату» атты әңгімелері қайырымдылық пен бауырмалдық, сабырлылық пен шыдамдылық секілді ізгі қасиеттерді тәрбиелеуге арналған. Ыбырай мұнда балалар ұғымын ескеріп, оқиғаның қысқа қайырылып, мысал, жұмбақ іспеттес етіп құрылуына мән береді. Сол арқылы шәкірттердің зейін-ықыласын арттырумен қатар, олардың ойлау қабілетін жетілдіруге зер салады.

«Бай мен жарлы баласы» атты әңгімесі өзге шығармаларынан жеке дара түр деп айта аламыз. Мұнда жазушы бай баласы Асан мен кедей баласы Үсенді бас кейіпкер етіп ала отырып, әлеуметтік мәні зор ірі мәселеге назар аударады. Баланың қалыптасуына орта мен отбасының әсер-ықпалын ашып көрсету арқылы мән-маңызы үлкен қорытынды жасайды. Жоқшылық көрмей, тек дайынға үйренген бай баласы Асанның өмірге икемсіздігін, ал бұған қарсы еңбексүйгіш, тәжірибелі кедей баласы Үсеннің қиын сәтте икемділігін нанымды етіп сипаттайды. Сол арқылы өмірдің күрделілігін аңғартып, қандай қиыншылықты болса да еңбек пен тәжірибе жеңеді деген байсалды пікір ұсынады [3].

Қазақтың ұлы ақыны, философ, жазба әдебиетінің негізін қалаушы Абайдың әлеуметтік-саяси, антропоцентристік, гуманистік көзқарастарының орны ерекше. Оның әрбір поэмалары, қара сөздері, өлеңдері мен аудармаларының негізгі мәнін тереңінен түсіне алсақ, өткен заманды, елдің жайын, халық тағдыры мен арманын ұғынамыз. Сол арқылы қазіргі кезеңді, кешегі мен бүгінді, болашағымызды айқындай аламыз.

Ұлы Абай өзінің бірінші қара сөзінде: «қалған өмірімді қайтып өткіземін», — дей келе, «ел», «мал», «ғылым», «дін», «бала» бағамын ба?», — деп сауал тастайды. Ақыры: «... ақ қағаз бен қара сияны ермек қылайын, кімде-кім ішінен керекті сөз тапса, жазып алсын, я оқысын...» — дейді [4].

Үшінші қара сөзінде: «... Үш жылға болыс сайланады. Әуелгі жылы «Сені біз сайламадық па?» деп елдің бұлданғандығымен күні өтеді. Екінші жылы кандидатпенен аңдысып күні өтеді. Үшінші жылы сайлауға жақындап қалып, тағы болыс болып қалуға болар ма екен деп күні өтеді...» — дейді. Бұл ақын дәуірінде демократиялық қарым-қатынас құндылықтарының қалыптасқандығын көрсетумен қатар, ол сол заманның өзінде бүгінгі күндегідей сайлау науқаны барысындағы кандидаттардың жағымды имидж қалыптастырудағы қимылдарын еске түсіреді. Болыстыққа түсерде қазіргідей өзіндік технологиялар жүргізу кезеңінде сол заманның өзінде-ақ білімді болуының негізгі алғышарт екендігін көрсетеді.

Сегізінші қара сөзінде: «Осы ақылды кім үйренеді, насихатты кім тыңдайды? Біреу — болыс, біреу — би. Олардың ақыл үйренейін, насихат тыңдайын деген ойы болса, ол орынға сайланып та жүрмес еді...», — дейді. Ақын бұл пікірі арқылы екеуінің өз заманында өздерін үздік кісі, біреуге үлгі беріп, ақыл айтуға сайланғанбыз деп шектейтіндігін, байлар үшін адалдық, адамдық, ақыл, ғылым, білімнің малдан қымбат еместігін қынжыла баяндайды. Қоғамдық дамудың негізгі құндылықтарын олардың бұлай бағалауы кедейлердің ой-пікіріне ықпал етіп, білім, ғылым, ақылды керек етпейтіндігіне көңілі толмайды. Десек те, бүгінгі күнде халықтың санасында мұндай көзқарастардың қалып қойғандығы жасырын емес.

Абайдың ақылды кісі мен ақылсыз кісінің парқын айқындауы (он бесінші қара сөз), қайрат, ақыл, жүрек үшеуінің өнерлерін айтысып, таласып ғылымға жүгінугі (он жетінші қара сөз), тегінде адам баласы, адам баласынан ақыл, ғылым, ар, мінез деген нәрселермен озбақ. Онан басқа нәрселерменен оздым ғой демектің бәрі — ақымақтық (он сегізінші қара сөз). секілді ойлары ақылдылық пен ғылымның жоғарылығын дәлелдейді. Ғылымның қоршаған әлемді объективті бағыттарын жүй-

елендіретін адамзаттың ерекше дүниетанымдық қызметі екендігін көрсетеді. Бұл қызметтің негізі болып мәліметтерді жинау, оларды жүйелендіру, жаңа ілімді сараптау мен синтездеуде жатыр. Ғылым бақыланатын табиғи немесе қоғамдық құбылыстарды суреттеп қана қоймай, болжамдар жасауға септігін тигізеді. Сондықтан Абай шығармашылығынан болжам жасау үлгісін байқаймыз.

Демек, Қазақ дүниетанымындағы қауіпсіздік туралы толғаныстар ең негізгі мынадай мәселелерді басымдылыққа шығарды: «елдік пен ерлік — ел қорғау — елдің тыныштығы» (эпостар мен жыраулар поэзиясы); «рухани құлдырау қаупі — адамгершілікті сақтау — дәстүрді берік ұстану» (жыраулар, ақын-жыраулар, салт-дәстүр мен әдет ғұрып жүйесі); «білімсіздік пен надандық қаупі — әлемдік өркениеттен оқшау және тыс қалу қаупі» (XIX ғасырдағы ағартушы ғалымдар мен XX ғасыр басындағы қазақ зиялыларының мектебі) т.б.

Философиялық ілімдер адам мәселесін қарастыру барысында қауіптің ашаршылық, құрғақшылық сынды өзге де табиғи түрлерін, өшпенділік және бәсекелестік секілді әлеуметтік байланыстардың кері ықпалын таниды. Қоғамдық дамудың сипаттамалық белгілеріне сәйкес, қауіпсіздіктің табиғи және әлеуметтік үдерістерін сараптау жүреді. Қауіпсіздік мәселелерін қазіргі заманғы зерттеулер оның көпқырлылығын танытты. Десек те, зерттеудің пәндік ұстанымдары жинақталса да, мәселе бойынша толықтай айқындалған тұжырымдар жоқ.

Жалпы Қазақстан қоғамының базалық ұлттық қазыналарын зерттеуде еліміздің еуразиялық құндылықтарын бағалайтындығын көреміз. Бұл тұста қоғамның рухани жағдайын сақтауда философиялық, саяси, діни, ғылыми, этикалық, әдеби және өзге де мәнділіктерді сақтауға назар аударған жөн.

Бұл идеялар төңірегінде ұлттық қауіпсіздіктің негізгі мәселелері айқындалатыны белгілі.

Әдебиет:

1. Ыбырай Алтынсарин тағылымы / құраст. М. Жармұхамедов. — Алматы: Жазушы, 1991. — Б. 20—21.
2. Шоқан Уәлиханов. Мақалалары мен хаттары. — Алматы: Қазақтың біріккен мемлекет баспасы, 1949. — 169 б.
3. Ыбырай Алтынсарин тағылымы / құраст. М. Жармұхамедов. — Алматы: Жазушы, 1991. — Б. 8—17.
4. Абай (Ибраһим) Құнанбайұлы. Шығармаларының: 2 томдық толық жинақ. — Алматы: Жазушы, 1995. — 2 т. — 336 б.

Англиядағы дінтану зерттеу мектептерінің ерекшеліктері

Бейсенов Айбек, магистр, аға оқытушы;

Ералиева Салтанат, магистрант

Қ. А. Ясауи атындағы ХҚТУ (Түркістан қаласы, Қазақстан)

Ағылшын дінтану ғылымында жалпы дінтану ғылымына тән барлық мектептің көзқарастары, теориялары жетілдіріліп, дамытылып отырды. Көптеген дінтанушы ғалымдар,

мәселен, А.Грили, Э.Тайлор, Дж.Фрэзер Тәңірдің барлығын дәлелдеу жолында этнологиялық және мифологиялық мектептердің қалыптасуына негіз болып, тың идеялар

ұсынды. Ағылшын қоғамы плюралистік қоғам болып саналады. Плюралистік қоғамдағы діндерде салыстырмалы діндер тарихы немесе дін зерттеулері тәсілдері кеңінен таралған. Оның ішінде феноменологиялық мектептің де айрықша маңызы бар. Ағылшын дінтанушысы Шефферд «Феноменологиялық тұжырым: Дін ілімінің зерттелуі» деген мақаласында феноменологиялық тәсілдің басқа діндердің ортақ, ұқсас қасиеттері мен ерекшеліктерін анықтау үшін мәні зор екендігін айқындайды. Англияда сонымен қатар теологиялық (конфессиональдық) мектеп, философиялық және социологиялық мектеп, биологиялық және психологиялық мектеп, этнологиялық мектеп пен мифологиялық мектеп өкілдері дінтану саласында өнімді еңбектер қалдырған. Карен Армстронгтың «Тәңір тарихы» еңбегі мен басқа да дін жайындағы зерттеулеріне бұлардың бай шығармашылық мұраларының ықпалы тигендігі сөзсіз. Бұл бөлімде Англиядағы дінтану мектептерінің қалыптасуы мен негізгі ерекшеліктері сөз болады.

Этнологиялық мектеп

Этнологиялық мектептің теориялары этнографиялық материал негізінде құрастырылады және дінді түсіндіру үшін алдымен, мәдени (әлеуметтік) антропологияның идеяларын пайдаланады. Діннің қайнар көзі «адамзат табиғатында» қарастырылады немесе белгілі бір мәдени-антропологиялық кешенде зерделенеді.

XIX—XX ғасыр аралығында жүргізілген дамудың ең төменгі деңгейінде тұрған халықтардың әлеуметтік және мәдени институттарын зерттеу олардың діни наным-сенімдері мен жоралғыларының ерекшеліктерін ашты. Көптеген зерттеушілер «қарабайыр» діни жүйелердегі діннің элементар «жасушаларын» іздей бастады [1].

Ағылшын этнографы, эволюциялық (антропологиялық) мектептің өкілі, алғашқы қауымдық қоғамның, мәдениет және дін тарихының зерттеушісі Э. Тайлор этнологиялық мектептің қалыптасуында айрықша үлкен маңызға ие. Ол анимистік теорияны жасап шықты. Анимизм, «тағылар діні» алғашқы қауымдық, оның ішінде рухани мәдениетті зерттеуде айқындалады. Тайлордың пікірі бойынша, «мәдениет... кең этнографиялық мәнінде наным-сеніммен, өнермен, адамгершілік құндылықтармен, заңдармен, рәсім-жоралғылармен біте қайнасып кеткен». Өртүрлі адамзат қоғамындағы мәдениет құбылыстарын зерттеу адам ойы мен әрекетінің заңдарын айқындауға мүмкіндік береді. Тайлордың мәдениет туралы ғылымдағы эволюционизмі адамзат тарихының табиғат тарихының бір бөлігі болып табылатындығын дәлелдеді. Оның көзқарасы бойынша адамның ойлары, қалаулары мен әрекеттері белгілі бір заңдылықпен үйлесім тапқан. Маңызды заңдар қатарына ол «адамзат табиғатының ортақ ұқсастықтары» мен «оның өмір жағдайының ортақ белгілерін» жатқызады. Бұл заңдар адамзаттың біртұтастығы мен оның мәдениетінің бірегейлігін нығайтады. Этнограф адамзаттың мәдени тарихындағы прогресс идеясын қабылдап, соған табан тіреген. Бір жағынан, мәдениетте кеңінен көрініс табатын біртектілік біртекті себептердің

біртекті әрекеттерінің нәтижесі болса, екінші жағынан — мәдениеттің әртүрлі сатылары біртіндеп даму кезеңдері ретінде есептелуі мүмкін. Мәдениеттің барлық құбылыстары — материалдық нысандар, наным-сенімдер мен жоралғылар — бір-бірінен жетіліп шығады, сондықтан мәдениет тарихшысы жаратылыстану ғылымдарының әдістемесін де қолдана білуі керек. Мәдени құбылыстарды олардың түрлері бойынша жүйелеуі тиіс. Бұл ережелерді жүзеге асыра отырып, Тайлор салыстырмалы-тарихи әдістерді тізбелейді. Тайлор мәдениет қалдықтарын тірі ағзадағы рудиментпен салыстырады. Бұл термин ескі жоралғылардың көптеген элементтерін сақтаудың тарихи дәлелін білдіреді. Қалдықтардың үш түрі көрсетіледі: 1) өзгермеген қалдықтар; 2) жаңа шарттарға сай көзқарастар мен жоралғылар; 3) жаңадан пайда болған рәсімдер [2].

Тайлор қарабайыр қауымдастықтардың дінін зерттеу арқылы оларда діни жүйе болу үшін қажетті шарттардың жоқ екендігін алға тартады. Діни рәсімдерді Тайлор теориялық тұрғыдан екі топқа бөледі. Біріншісі бейнелік-кескіндік немесе символикалық мән діни ойды білдірудің қарқынды тәсілі, діндердің ишара тілі болып табылады. Екіншісі рухани болмыстармен қарым-қатынас құралы ретінде танылған. Анимизм, «анимистикалық философия» кең «табиғат философиясы» ретінде көрініс табады, табиғи мифтердің негізі қасиетін иеленеді. Мифтердің дамуында аллегория мен аналогия маңызды роль атқарған. Тайлор рәсім мен мифтің, культ пен діни наным-сенімнің қайсысының алғаш шыққандығы төңірегіндегі тартыстардың бастаушысы болды. Ол бұл мәселені діни көріністердің бастапқы сипаты мен культтің өнімділігі пайдасына шешті, культ олардан кейінірек пайда болды деп санады. Рәсімнің бастапқы формасы — ата-бабалар культі.

Ағылшын этнологы және дін мен анимизм теориясының зерттеушісі Дж. Фрэзер анимизмге магияны зерттеуді қарсы қойды. Ол адамзат тарихының рухани дамуының үш сатысы — магия, дін мен ғылымды бөліп алды. Оның көзқарасы бойынша «магия ойлау эволюциясында діннің алдына шықты». Магиялық ойлау екі принципке негізделген: біріншісі — салдар себептен келіп шығады. Бұл принцип ұқсастық заңды деп те аталуы мүмкін. Ұқсастық заңына негізделген сиқыр тәсілдерін Фрэзер гомеопатиялық магия, ал жұғу заңымен шыққан сиқыр тәсілдерін контагиозды магия деп атады. Ұқсастық пен жұғу заңдары тек адамның мінез-құлқына ғана емес, табиғи құбылыстарға да таралады. Магия теориялық және тәжірибелік деп бөлінеді: теориялық магия әлемдегі оқиғалардың жалғастығын анықтайтын ережелердің жиынтығы. Этнографтың пікірі бойынша, «магия табиғат заңдарының бұрмаланған жүйесі болып табылады, бұл сонымен қатар жалған ғылым әрі жеміссіз өнер» [3].

Фрэзер позитивті магияны немесе сиқырлықты және негативті магия немесе табуды ерекшелеп көрсетеді. Позитивті магияның немесе жәдігөйлктің ережесі «Бір нәрсе болу үшін әрекет ет» дегенге саяды. Негативті магия немесе табу «Бір нәрсе болмас үшін ештеңе істеме» дегенді білдіреді. Магия сонымен қатар жекеше және қоғамдық болып

та бөлінеді. Магия мен ғылымды салыстыра отырып, Фрэзер әрі қарай магия мен діннің арақатынасын анықтайды. Ол дін ұғымына келесідегідей анықтама береді: «... дін деп мен адамнан жоғары тұратын күштердің мейірленуін атаймын. Ол табиғи құбылыстар мен адам өмірінің ағысын бағыттайды және бақылайды. Бірақ егер дін әрекеттердің діндарлық бейнесіне алып келмесе, онда бұл дін емес, теология болады. Діннің негізінде күдіретті болмысқа сенім бар, екіншісі, оның мейірімділігінен үміт ету бар». Егер адам Тәңірге деген махаббаттан немесе Оның алдындағы қорқыныштан әрекет ететін болса, онда ол діндар болып табылады.

Дін радикальды және фундаментальды болғандықтан, магия мен ғылымға қарама-қарсы. Әртүрлі дәуірде магия мен діндердің бірігуі мен қосылуы көптеген халықтарда кездеседі, бірақ мұндай қосылу бастапқы сипатқа ие емес. Адам магияны дін толық жоқ кезде қолданған уақыттар болған. Адамзат тарихында магия діннен де көне. Діни көзқарас адамдарды, халықты, нәсілдерді, мемлекеттерді бөледі, қалаларды, қыстақтар мен отбасыларды да ыдыратады. Шындығында жалпылама, әлемдік сенім магияның бар екендігіне сенім болып табылады.

Ағылшын антропологи, этнограф және тарихшы Р. Маретт преанимизм идеясын дамытты, аниматизм терминін ендірі. Мана туралы түсінікке басты назар аударды. Маретт Э. Тайлордың теориясына қанағаттанып қалған жоқ. Ағылшын этнографы Б. Малиновский «дала» зерттеушісі және дінге деген теориялық талпыныстардың жүйелеушісі ретінде танымал. Әлеуметтік антропология идеясын дамытып, ол мәдениет ұғымының бастапқы сипатын түсіндіруге тырысады. Дін мәдениеттің жалпы феномені ретінде қарастырылады, ол мәдениеттің ішкі қатпарын құрайды. Малиновский дінді оның ғылым мен магиямен арақатынасында талдайды. Тробрианд аралдарының тұрғындарының мәдениеті негізінде ол бұл еңбегін жүзеге асырады. Ол сакральды және профанды аймақтарды бөліп көрсетеді. Оның пікірі бойынша дін мен магиясы болмаған халық болмайды. Әрбір алғашқы қауымдық тайпаларда сакральды (магия және дін) және профанды (ғылым) аймақтар болған. Малиновский магияны «сықырлы формула және ритуалдардың жәрдемі арқылы табысқа жету мүмкіндігіне сенім» деп қарастырады.

Мифологиялық мектеп

Мифологиялық немесе натурмифологиялық тұжырымдама XIX ғасырдың екінші жартысында қалыптасты.

Әдебиет:

1. Soderblom, N. Das Werden des Gottesglaubens. — Berlin, 1926.
2. Хонигсгейм, П. Социология религии: дополнительный анализ религиозных институтов // Беккер Г.Б., Бесков А. Современная социологическая теория. — Москва, 1961.
3. Radcliff-Braun, A. Structure and Functions in Primitive Society. — London, 1959.
4. Джеймс, У. Многообразие религиозного опыта / У. Джеймс. — Москва, 1993.
5. Hall, G.S. The Religious Content Child-Mind. In N.M. Butler, Principles of Religious Education. — New York: Longmans, Green, 1900.

XIX ғасырдың ортасында Ежелгі Үндістан, Парсы, Қытай, Мысыр, Ассирия және басқа да елдердің діни және мифологиялық жүйелерін зерттеуде айтарлықтай нәтижелерге қол жетті. Үлкен, бай фольклорлық материал жинақталды. Дінтанудың мифологиялық мектебі осы кезде қалыптасты. Я. Гримм мифологиялық мектептің негізін салушылардың бірі болып есептеледі. Ол қазіргі фольклор материалдарының негізінде архаикалық мифтерді түсіндіру дәстүрін жолға қойды. Халық ертегілері, батырлар жыры, дастандар мен басқа да мұралар ойдан шығарылған дүние емес, халықтың алғашқы қауымдық наным-сенімдерінің көрінісі. Ертегі, дастан қаһармандары ежелгі мифология кейіпкерлері сияқты табиғи күштердің символдары болып табылады [4].

Мифологиялық мектептің дамуына ағылшын филологы, санскритолог және индолог, салыстырмалы тіл білімінің көрнекті өкілі М. Мюллер үлес қосты. Ежелгі халықтардың діндерін ұғыну үшін олардың тілдерін білу қажет. Мюллер ежелгі үндіеуропа халықтары мифологиясының материалдары негізінде зерттеулер жүргізді.

Мюллер анимизм, фетишизм, бастапқы монотеизм концепцияларын қабылдамайды. Ол діннің екі қырын қарастырады: сыртқы және ішкі. Мифтер мен діннің қалыптасуы тілдің әсерімен жүреді. Көптеген атаулар метафоралық сипатта болған. Тұрандық діндерді зерттеу олардағы Күдірет туралы түсініктің аспан бейнесімен байланысты екендігін көрсетті. Қытайдың діни жүйесі екі күшті: белсенді және енжар, әйел және еркек күшін бөліп көрсетеді. Мюллер семиттердің алғашқы қауымдық діндерін талдау негізінде де осындай тұжырымға келеді. Семит тілдерінде Күдіретті атау үшін көптеген сөздер бар. Барлық семит халықтарының Тәңірі «күдіретті», «ұлы», «патша», «мырза» деген эпитеттермен айтылады. Адамзаттың діни сана-сезімі эволюциялық жолмен қалыптасқан. Күдіретті сипаттау үшін сөзді іздеу ұзақ жолдардан өтті. Адамзат санасы Күдіретті сипаттау үшін «керемет» теңеулер тауып, кейіннен жаңа эпитеттерді іздестіруге де кірісті [5].

Жоғарыда көрсетілген осы мектептер ағылшын дінтану ғылымы өкілдерінің зор еңбектерінің арқасында дамып-жетілді. Бүгінгі таңда олардың көбісінің ғылыми тұжырымдары мен көзқарастарының маңызы зор болып есептеледі. Байқап қарасақ, олардың идеяларының қалыптасуы мен дамуы XIX–XX ғасырмен түспа-түс келеді. Бұл дінтану ғылымындағы жаңа ұстанымдардың, ойлар мен қағидалардың көркеюіне ерекше ықпал етті.

Хариджиттік ағымының дүниеге келуі

Бейсенов Айбек, магистр, аға оқытушы;
Матмусаева Муяссар, магистрант
Қ. А. Ясауи атындағы ХҚТУ (Түркістан қаласы, Қазақстан)

Ислам тарихында Пайғамбар қайтыс болғаннан кейін бір ғасыр өтпей, Исламды тек өздері ғана ең жақсы меңгерген басқалардың көзқарасы қате деген түсінікпен әртүрлі ағымдар шыға бастады. Солардың бірі хариджиттік ағымы. Кейбір ғалымдар хариджиттік ағымды исламдағы ең алғаш шыққан діни-саяси радикалды әрекетті бастаушылар ретінде қарастырады.

Хариджиттік ағымы халифа Осман қайтыс болғаннан кейін дүниеге келген, ішкі қайшылықтар мен төрелік оқиғасы нәтижесінде пайда болды. Хариджиттер өз көзқарастары бойынша халифа Алиді де, Муавияны да және олардың жақтастарының барлығын кәпірлікте айыптап, оларды қоғамнан жоқ қылу керек деп есептеген. Өздерінен басқалардың мұсылман болғандығына сенбей, басқа мұсылмандардың жандары мен малдарын өздеріне халал санаған, көбінесе бәдәуи халқынан шыққан және бүгінгі күнге дейін діни-саяси оқиғаларға өз ықпалдарын тигізіп отырған радикалды ағым. Қазіргі күнде де осы ерекшеліктерді бойларына сіңіріп және олардың ізбасарлары ретінде өмір сүріп жатқан ағымдар бар. Олар ислам дінін толық меңгерген, осы саланың нағыз білгірлері ретінде ортаға шығып, өздерін басқаларға мойындату үшін түрлі әрекеттерге баруда. Қарапайым халықты араларына тартып, оларға басқаларды дұшпан ретінде көрсетіп, көздері мен ой-санасын байлауда. Соның нәтижесінде жер бетіндегі бейбітшілік діні ретінде танылған, адамдарды бір-біріне дұшпан болуға емес, достыққа шақырған, мұсылмандарға бір-бірінің жанын алуға тиым салған ислам діні, әлемге жауыздықтың діні ретінде танылуға шақ қалып тұрғанын бүгінгі күні болып жатқан әртүрлі қанды оқиғалардан анық көруге болады.

Бұл атаудың берілу себептеріне байланысты әртүрлі көзқарастар бар. Кейбір түсіндірмелер бойынша Сыффын соғысынан кейін тараптар бір ауыздан шешімге келе алмағандықтан, мәселенің шешімін төрешілерге тапсырулары себеп болғандығы айтылады. Бұл бойынша Амр б.ал-Ас Муавияның, Абу Муса ал-Ашарий Алидің өкілі ретінде төрелікке жіберіледі. Осы сәтте хариджилерден Хуркус бин Зухайр және Зурат бин ал-Бурж Алиге келіп, «Үкім тек Аллаға тән» деген тезисті ортаға тастайды [1]. Осылайша Алиден сол көзқарас бойынша бөлініп шыққан бір топ әскер хариджилер деген атау алды. Басқа бір түсіндірме бойынша, Аш'ас б. Каус келісім мәтінін алып Алидің әскерлері арасында оқуды бастаған кезде шыққан келіспеушілікте Бани Тамимнен Урва б. Удаййа: «Аллаға тән болған төрелікті қолыңа алғың келеді ме? Үкім тек Алладан. Өлгендердің жағдайы не болады?» деп айқайлап, Аш'асқа шабуыл жасайды [2]. Осы келіспеушіліктен кейін халифа Али өз жақтаста-

рымен Куфаға кетеді. Әскерінің көп бөлігін қамтыған Тамим тайпасынан шыққандар онымен Куфаға қайтпай, «Үкім тек Аллаға тән» деген ұранмен Куфаға жақын жердегі Харураға жол тартады. Тарих кітаптарында Хариджи деген топ осылар болып, бұл топ сол кезден бастап халифатқа бағынбай, бөлек, тәуелсіз топ ретінде өмір сүре бастайды [3].

Хариджиттердің халифа Османды өлтірушілер болғаны үшін өздерін халифа Али мен Муавияның өлтірулері мүмкін екендігінен қорыққандықтары үшін, бұған бір діни себепті сылтау етіп, Алиді және әскерін дұшпандары алдында тастап қашқан «бүлікшілер тобына», яғни ибн Саба және оның жақтастарына берілген бір атау болғандығы туралы да көз-қарастар бар [4]. Бүгінгі күнде хариджиттердің бір тармағы болған Ибадилер, хариджиттік атауының өздері үшін қолданылмайтындығын айтады. Олар бойынша хариджиттер бұл: Нати б. Ал-Азрак, Нажда б. Амир Ибн ас-Саффан және оның жақтастары. Олардың көз-қарасы бойынша «хуруж» иманнан шығу мағынасында және хариджилік саяси мағынада емес діни мағынада қолданылады [5]. Хариджиттерге «хариджиттік» атауынан бөлек, өздері және қарсыластары тарапынан әртүрлі есімдер қолданылған. Солардан бірі, ал-Мухаккима болып, алғашқы Мухаккимамен байланысты болған хариджиттерге берілген атау. Бұл атау Харурия атауынан бөлек хариджиттер үшін ұзақ уақыт бойы қолданылған негізгі есімдердің бірі. Олардың Мухаккима деп аталуы «Үкім тек Аллаға тән» деген ұрандарымен байланысты. Малати өз еңбегінде олардың әрекеттеріне былайша сипат береді: «Мухаккима құрамындағылар базарларда адамдардың алдына кенеттен шығып, «Лә хукма иллә Лиллаһ», — деп айқайлайды, қолы жеткен адамдарға қылышпен шабуылдайды, өлтірілгенге дейін өлтіруді жалғастыратын еді. Тахким үшін шыққан адам өлтірілгенге дейін қайтпайтын еді. Олар адамдар арасында қорқыныш пен бүлікке себеп болды». Хариджиттер үшін берілген тағы бір атау «Шурат». Аш-Шурат атауының қай әрекеттен немесе қай есімнен келгендігі, қандай мағынада қолданылғандығымен байланысты көптеген көз-қарастар бар. Бұл көз-қарастар бойынша аш-Шурат, шар сөзінің көпше түрі. Хариджиттер бойынша бұл сөз «Сатушы» сөзінің көпше түрі болып, «сатушылар», «өздерін Аллаға сатқандар» деген мағынаны білдіреді. Олар мұны аш-Шураттың жекеше түрі, аш-шари түрінде түсіндіреді және өздерінің жаннат үшін ақы ретінде Аллаға өздерін сатқандары үшін осы есіммен танылғандарын айтады. Құрандағы: «Иман еткендер ішінде, Алланың разылығын қалағандықтары үшін жандарын сатқандар бар» аятын дәлел ретінде келтіреді. Шурат есімі хариджиттерге Ома-

яттар кезінде жандарын Алла жолында сатқандар мағынасында өздері тарапынан берілген.

Хариджиттерге тән тағы бір атау «Харурия» деп аталынады. Бұл есім Алиге қарсы шыққан топтың қоныстанған жерінің атауымен байланысты. Кейбір көз-қарастар бойынша Харура Куфа сыртындағы бір ауыл, ал кейбір көз-қарастар бойынша ол Куфа айналасындағы жердің атауы. Яғни харуриттердің былай аталуы, жердің атауымен байланысты. Сонымен қатар, хариджиттерге тура жолдан шыққандары үшін «Марика» атауы да берілген. Хариджиттер өздері үшін «Ахл-ул Хақ», «Ахл-ул Адл уа-л-Истиқамат», «Ахл-ул Истиқамат уа-л-Иман» сияқты есімдерді де қолданған. 3. Суфрия — Зияд ибн әл-Асфар негізін салған топ. Олар өздеріне қосылмағандарды кәпір демейді, бірақ әзариқалар сияқты күнә істегендерді кәпірлікте айыптайды. Амалда тақия жасауды дұрыс санамайды. Сенімдері: — Өз араларындағы біреу ұрлық жасаса немесе зина жасаса, оны кәпір немесе мүшрик деместен, Құран тілімен зинақор немесе ұры деп атаған; — Намаз оқымаған немесе ораза ұстамаған адам кәпір; — Соғыстан қашқан адам кәпір. 4. Ажарида — Абдулкарим ибн әл-Ажрадтың соңынан ерушілердің атауы. Сенім ерекшеліктері:

— Тақуалығы үшін соғысқа қатыспағандарды сатқындықта айыптамаған;

— Өздеріне қосылмаған мұсылмандарды тек соғыста өлтіру халал деп есептеген;

— Мүшрик ата-анадан туылған бала балиғат жасқа толмай қайтыс болса, ата-анасы сияқты ол да тозаққа барады;

— Құрандағы ғашықтық жайында айтылған қиссаларды қабылдамағандықтан, Юсуф сүресін Құранның сүресі деп есептемейді.

5. Ибадия-Абдулла ибн Ибадтың артынан ерушілердің тобы. Өзге хариджиттік топтарға қарағанда сенім тұрғысынан ахлу-суннаға жақын. Олар қазіргі кезде Оман мемлекетінде көптеп кездеседі. Хариджиттік ағымы жоғарыда айтылғанындай өз араларында тағы қаншама топтарға бөлінген. Оның негізгі себебі көзқарастарының үйлеспейтіндігінде. Көзқарастарында ауыз бірліктің болмауының себебі, жоғарыда айтылғанындай, хариджиттер көбінесе білімсіз бәдәуи және исламды кейіннен қабылдаған халықтардан құралған еді. Білімдерінің таяздығы нәтижесінде Құран аяттарын әрқайсысы әр түрлі түсінді және

түсіндірді. Соның нәтижесінде өз араларында пікір, түсінік қайшылықтары туындап, іштей ағымдарға бөлініп кете берді [6].

Тарихқа үңілер болсақ хариджиттік топтың құрылуы, діни сипаттан гөрі саяси сипатқа жақын келеді. Өйткені олардың тарихта жүзеге асырған астыртын әрекеттерін, қантөгістерін ешқашан діни сипатпен ақтап алуға болмайды. Бейбіт өмірді дәріптеген ислам діні қай жағынан қарасаң да өзгенің қанын төгуге рұқсат бермейді. Яғни хариджиттердің сол кездегі билікке, басшылыққа қарсы күрестерін діни сипатқа үйлестіріп көрсетпек болғандықтары үлкен қателік. Жоғарыда айтылғанындай бәдәуи тайпаларынан шығуына байланысты олар, өте қатыгез, төзімсіз. Сонымен қатар соғыстарға жихадты сылтауратып шыққандарымен, негізгі мақсаттары мал-дүниеге қол жеткізу, басқаның малын оңай иелену болғандығы анық көрініп тұрады. Олар өздерінің іс-әрекеттерін ақтау үшін өздеріне ыңғайлы дәлелдер жүйесін қалыптастырып, өзгелерді кәпірлікте айыптап, кәпір деп білген кісінің малы мен жанын өздеріне адал санау, олар үшін қалпын жағдай. Алланың кітабына сүйенетіндіктерін сылтаурату, кез келген діни мәселені нақылға негіздеу тағы да басқа осындай мәселелерден құралған дәлелдер жүйесі алғашқы кезден бастап ислам дінінің негізгі жауы болды және қазірге дейін бұл көз-қарастар жүйесі үзілер емес. Осы көзқарастардың жүйесі сол хариджиттерден бастау алып, кейіннен ибн Таймияшыларда, вахабиттерде, 19 ғасырда ортаға шыққан жадидшілердің артынан ерушілер және қазіргі кезде өзін салафит деп атаушылардың идеологиясында жалғасын тауып жатыр. Осылайша ислам дінін догмаға айналдырып, исламафобияны күшейтуде. Бұл жағдай хариджиттер пайда болғаннан бастап, қазірге дейін қоғамның негізгі проблемасына айналып тұр. Бір кездері мұсылмандардың қанын жазықсыз төккендіктері үшін халифтардың тырысуымен оларды жойып жіберді. Бірақ бүгінде солардың көзқарастарын толықтай болмаса да, өздеріне алып, өзгелерді кәпір санайтын, өзгенің малы мен жанын өздеріне халал санайтын радикалды топтар бар. Олар бүгінгі өзінде шарияттың шегінен шығып, Алла Құранда тиым салған, жасалуы күнә саналатын әрекеттерге баруда. Солардың негізгісі бұл өзгенің қанын төгу. Қорыта айтқанда, бүгінгі күнде де хариджиттік көзқарастардың ықпалында қалған топтар қоғамның негізгі мәселесі болып тұр.

Әдебиет:

1. Mesud Cubran er-Ra'id, Beirut, 1986, C.1, s. 617 .
2. Abdulkadir Seybe, Cagdas Dunya Dinleri ve Mezhepleri. Ist.1995, s. 147.
3. Yasar Kutluay, Tarihte ve Gunumuzde Islam Mezhepleri, Ank.1968, s. 57—59.
4. Ethem Ruhi Figlalı, Ibadiyenin Dogusu ve Gorusleri, Doktora Tezi, Ank.1983, s..52.
5. Sabri Hizmetli, Islam Tarihi, Ank.1991, s. 220.
6. Euset Bukeyrb.Said, Dirasat-I Islamiyye fil Usulil-Ibadiyye, Kahire, M.1988/H. 1408, s. 35.

Қазақстан Республикасындағы ұлттық қауіпсіздік саясатының тұғырлары

Насимов Мурат Орленбаевич¹, саяси ғылымдарының кандидаты;

Қалдыбай Қайнар Қалдыбайұлы², PhD, аға оқытушы;

Көлеген Гүлбазар Батырханқызы², магистр, аға оқытушы;

Паридинова Ботагоз Жаппаровна¹, философия магистрі

¹«Болашақ» университеті (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

²Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті (Түркістан қаласы, Қазақстан)

Қазақстан Республикасының Президенті, Елбасы, Ұлт көшбасшысы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың саяси қызметінде ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі рөлі орасан зор. Елбасының саяси философиясы заманауи мемлекет құрылысының негізі болып табылады және уақыт тәжірибесінде қисындылығын танытып, Қазақстан халқының Батыс пен Шығыс құндылықтарының біріктірген менталитетіне сәйкес келеді. Мемлекеттіліктің қалыптасуы мен дамуындағы таңдау жолындағы күрделі шешімдер қабылдау Тұңғыш Президентке жүктелді. Егер, ақиқаттың негізгі өлшемі деп тәжірибені санасақ, бүгінгі тәжірибе және шынайы нақтылық заманауи үдерістерге сай дамудың «қазақстандық жолының» дұрыстығын көрсетеді. Бұл еліміздің тәуелсіздік алған жылдарынан бастап ұлттық қауіпсіздікті бекітудегі негізгі басымдықтар беруімен байланысты.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н. Ә. Назарбаевтың ұстанған қауіпсіздік саясатының тұғырларын былайша жинақтап көрсетуімізге болады.

1. Диалектикалық-конвенционалистік ұстаным. Елбасы өзінің саяси көшбасшылық рөлінде — тарихилық пен логикалықтың, дәстүршілдік пен жаңашылдықтың, батысшылдық пен шығысшылдықтың, тіпті мұсылмандық пен әлемдік діндер үйлесімділігін шебер пайдалана білді. Мұндай конвенционалистік саясат біржақтылыққа ұрынбауға, сәйкесінше, әлем дамуындағы жаңа, озық, тиімді, пайдалы модельдерді өзімізге көшіріп алуға мүмкіндік берді. 1991 жылдардан бастау алған мұндай әдіснама, кешікпей-ақ өзінің нәтижесін көрсете бастады және бүгінгі таңда да осындай екіжақты ұстанымды басшылыққа алмаудан басқа жол жоқ екендігін дәйектеп берді. Бұл тарихты, дәстүршілдікті, өткенді ұмыт қалдыру дегенді білдірмейді, осы ұмыт қалдырмаудың дәлелі бүгінгі біздің Ұлттық мемлекетіміз болып отыр. Себебі, тым тарихилық ұстаным әлемдік өркениеттік сахнадан оқшаулап тастауы ықтимал сыртқы қатер, ал керісінше, тым батысшылдық пен логикалық ұлттық құндылықтарға қауіп төндіретін ішкі қатерлер болып табылады. Жаңашылдыққа ұмтылмаудағы ұлтымыздың «жеңілісін» XVIII—XIX ғасырлардағы қазақ қоғамының даму келбеті анықтап берген еді. Сондықтан Елбасы тарих қателігін қайталамауымызға тиіс екендігін байыпты түйсініп, ұлттық рух жаңашылдық арқылы қайтадай өзін-өзі тани түсетіндігін тереңірек ұғынды.

2. Прагматикалық-персоналистік ұстаным. Тәуелсіздік алған жылдардағы халықтың қиын жағдайы, қатерлердің арта түсуі, шындығында, алдымен, тек қана экономи-

калық өрлеуді талап етіп, руханилықты кейінгі қалдыруға мәжбүрледі. Халықшылдығымыз мен Елдігіміздің сұраныстары да мемлекет пен тұлғаларымыздың материалдық жағдайын жақсартып алуы тиіс екендігіне қарай жетеледі деуімізге де болады. Сондықтан, экономикалық даму мен жаңашылдыққа басымдылық беру өзінің жетістіктерін көрсете бастағаннан-ақ, Елбасы рухани салаға, мәдениет пен өнерге, ғылым мен руханиятқа қайтадан айрықша көңіл аударды. Нақтылық пен тиімділік, пайдалылық пен нәтижелік сияқты прагматистік ұстанымдар бастапқыда «тым капиталистік-нарықтық есепке» құрылғандай болып көрінді, бірақ бұл ұстаным қазақ дүниетанымындағы «аш бала тоқ баламен ойнамайды», «байтал түгіл бас қайғы», «күлтөбенің басында күнде жиын (болмауы тиіс)» деген сияқты қауіпсіздікті сақтаудың нышандарының дұрыстығын дәлелдеп беретіндей саясаттың мағынасын ашып берді.

3. Органикалық тұтастық ұстанымы. Бұл тұста Н. Назарбаев алдымен ұлт бірлігі, одан соң жалпықазақстандық идея, одан соң аймақтық және жалпыадамзаттық тұтастық идеясын алға тартты. Қазақстандағы көп ұлттылық пен көпконфесионалдық саясат, түптеп келгенде, еліміздің тұрақтылығы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ететіндігі түсінікті жайт. Тарихтағы Қазақ Еліндегі ауызбіршіліктің жоқтығының қайда жетелейтіндігін түйсінген Елбасы, алдымен, жергілікті ұлт — қазақтар ішіндегі осы алауыздықты жоюдың «әзірге» қолайлы тетігі — осы көпұлттылық екендігін байыптады. Одан соң аймақтық пен жалпыадамзаттық бірлікті қуаттады, экономикалық қатынастар арқылы саяси-мәдени бірлікке оңайырақ қол жеткізуге болатындығын түйсінген көшбасшымыз, алдымен, ең түпкі мәселе, Кеңес заманынан қалған әлемдік саяси сахнадағы «қырғи-қабақтық-психологиялық соғыстық» сананы жоюды көздеді. Әлемде бүкіл саяси сахнаны оңайырақ мойындата алатын тәсіл — өз еркімен ядролық қарудан бас тартуды мақсат етті. Ол біріншіден, алып империялар алдындағы ұлттық қауіпсіздікті сақтау болатын болса, екіншіден, әлемдік соғыс қауіпсіздігін сейілтуге болатын жалпылама сенімді нұсқа еді. Міне, Қазақстанның мүмкіндігінше, көбірек халықаралық ұйымдарға мүше болуы және мүмкіндігінше оны басқаруының түпмәні осы еді. Қазақ халқының тарихи санасы да бейберекетсіз-себеппіз жаугершілік пен соғыстан жалыққандай десе де болады. Сондықтан да, біздің еліміз «халықаралық бейбітшілік — жеке-жеке ұлттық және жалпыадамзаттық қауіпсіздікті сақтаудың түп алғышарты» деген мотивті басшылыққа алып жұмыс жасап келеді.

4. Футурологиялық-прогностикалық ұстаным. Елбасы қашанда, тек бүгінмен емес, болашақпен өмір сүру қажеттігін басшылыққа алды. Сондықтан да, оның саясаты көрегенділік сияқты сипат алды да, идеялары кейіннен ғана өзінің өзектілігі мен қажеттілігін дәйектей түсті. Бірақ оны кезінде, оппозициялық күштер мен бұқара халық түсіне бермеді. Мысалы, Астананың Астана қаласына көшірілуі, облыстарды біріктіру, территорияны анық белгілеп алу, атом

қаруынан бас тарту т.б. кезінде айтарлықтай қарсылықтар туғызғанмен, 1—2 жылдық болашақ емес, алыс болашақты болжаудың нақты стратегиялары болып шықты. Бүгінгі таңда оның тәуелсіздік алған тұстағы және одан кейінгі жасаған әрекеттері мен саяси іс-қимылдары ақылға сиымды екендігін халық түсініп келеді. Қашанда заманынан озық жүру қажеттігін терең байыптаған Елбасының ұстанымы оның саясатының философиялық негіздері болып табылады.

Жаңа дәуір ойшылдары қауіпсіздік түсініктері жөнінде

Насимов Мурат Орленбаевич¹, саяси ғылымдарының кандидаты;

Калдыбай Кайнар², PhD;

Паридинова Ботагоз Жаппаровна¹, философия магистрі

¹«Болашақ» университеті (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

²Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті (Түркістан қаласы, Қазақстан)

Жаңа дәуір кезінде буржуазиялық құрылыс пайда болып, адам болмысының басқаша негіздері бойынша жаңа құндылықтар бекіді. Ф. Бэкон қауіпсіздік мәселесін көтеретін «Королеваның жеке қауіпсіздігі және барлауға қатысты трактат» атты еңбек жазған болатын. Аталмыш еңбек Бэконды ағылшын эмпиризмнің бастаушысы ретінде емес, жоғары шенді мемлекеттік шенеунік ретінде танытты.

Томас Гоббстың қоғамдық келісім теориясында қауіпсіздік түсінігіне ерекше мән береді. «Құқық негіздері», «Азаматтық туралы», «Левиафан, немесе Материя, шіркеу мен азаматтық мемлекеттің билігі мен түрлері» еңбектерінде абсолютті биліктің жетістіктерін көрсету арқылы табиғи құқықтары принципі мен мемлекеттің келісімдік ерекшеліктері бойынша дәлелдейді. Қоғамдық келісім теориясын қолдану арқылы мемлекет құрылысының заңдылықтарын айқындауға тырысады. Құндылықтар иерархиясын құруда мынадай реттілікті ұсынады: өмір, қауіпсіздік, әділдік, береке. Демек өмір мен қауіпсіздік үшін әділдік пен берекені қиюы мүмкін.

Осыған байланыстырылған әлеуметтік қауіптер Т. Гоббстың мемлекет және құқық ілімдерінде көрініс тапты. Адамзат қоғамы екі бағыттан тұрады: жаратылыстық және азаматтық. Т. Гоббс өз еңбектерінде адамзат жаратылысының қатыгездігін көрсетіп, ежелгі Римнің «Адам — адамға қасқыр» мақалымен келіседі. Адам өз қауіпсіздігін сақтау мақсатында бір-біріне шабуыл жасауға дайын тұрады [1].

Т. Гоббс «Халық қауіпсіздігі — мемлекет жұмысы» [2], — деп жазады өз еңбегінде. Сондықтан, Т. Гоббс идеялары қауіпсіздік туралы білім мен оны қамтамасыз ету механизмдерінің дамуындағы маңызды кезең. Бейбітшілікті қамтамасыз ету мақсатында адамдар қоғамдық келісімге бару арқылы мемлекет пайда болады.

Қоғам, мемлекет және құқық мәселелерін зерттеуге байланысты жаңа рационалистік бағыттың дамуына ұлы

голландтық философ және саяси ойшыл Бенедикт Спиноза өз үлесін қосты. Оның саяси-құқықтық көзқарастары «Діни-саяси трактат», «Геометриялық әдіспен дәлелденген Этика», «Саяси трактат» сынды еңбектерде көрініс тапты. Сана заңдылықтарында өмір сүру және бейбітшілікті қамтамасыз ету барысындағы қауіпсіздік адамдар арасындағы келісіммен байланысты. Спиноза адамның өзгермейтін өзімшіл адами табиғатын мемлекет ауыздықтайды, азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуде тұлғаның өзімшілдігі қоғамға пайдалылығын танытады деп ойлайды.

Белгілі математик, заң ғылымдары бойынша бірнеше еңбектердің авторы Готфрид Вильгельм Лейбництің философиялық постулаттарын назарға алғанымыз жөн. Ол құқық философиясы тарихында алғаш рет табиғи құқықтың жеке жүйесін қалыптастырды. Табиғи құқықтың логикалық модельдері бұрынғы қағидаларын жойғанын айта кеткен жөн. Ол заң ғылымдарының деонтологиялық саласы үшін номотетика ғылымының негізін қалады. Оның пікірінше, адам логика арқылы дұрыс ойлана алады және нақты қимылдар жасағанда қауіпсіздік мәселелерін шешеді.

Ағарту философиясындағы қауіпсіздік сана талаптарына сай қоғамдық қатынастардың қайта құрылуымен байланысты. Дж. Локк өзінің негізгі «Адам санасы туралы тәжірибе» атты еңбегінде эмпиризм мен сенсуализм қағидастарына сүйенген таным теориясын дамыту арқылы қауіпсіз өмір шарттарының процесін анықтады. Қоғамдық келісім теориясына сүйенетін Джон Локк өзге қорытындыларға келеді. Эмпиризм принциптеріне сүйеніп, адам табиғатын «*tabula rasa*» ретінде танитын ол адам дүниеге өз ойын жүзеге асыратын қатыгез немесе мейірімді болып келмейді, аталмыш қасиеттерге қоршаған орта ықпал етеді. Әрбір адам тәжірибе нәтижесі болып табылғандықтан, Джон Локк қоғамды ұйымдастыру, қоғамдық орта сапасы мәселелеріне ерекше мән

береді. Ол қоғамды тиімді ұйымдастыру үшін қажетті шарт ретінде қауіпсіздікті таниды. Адам тәжірибесіне ықпал ету көзқарасына сай еркіндік және даму мүмкіндігі де ерекше рөлге ие. Ағылшын философының пікірінше, қоғамдық келісім қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін қызмет атқарады.

Байқап қарасақ, Джон Локк әлеуметтік-саяси көзқарастарында қауіпсіздікке жету тек нақты шарттарда орындалады. Сондықтан билік бір адамның қолында емес, бірнеше тұлғаның арасында бөлінуі тиіс. Бұл көзқарас оның эмпирикалық философиядағы ойларын адамның жаратылыс мүмкіндіктерімен көрсеткен.

Әдебиет:

1. Гоббс, Т. Левиафан. — М.: Мысль, 2001. — с. 87.
2. Гоббс, Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского (1651). — М., 1936. — с. 51.

ИНФОРМАЦИЯ ОБ УНИВЕРСИТЕТЕ «БОЛАШАК»

Реализуя инициативы Главы государства Н.А. Назарбаева, университет «Болашак», имеющий 20-летний опыт подготовки кадров в области образования, бизнеса, инженерии, сельского хозяйства и других специальностей, стремится к удовлетворению потребностей работодателей в специалистах, обладающих логическим мышлением, способных адаптироваться к изменяющимся условиям мирового рынка в условиях глобализации. Прием в Университет осуществляется по государственным образовательным грантам и на договорной основе. Подготовка специалистов осуществляется по 42 специальностям бакалавриата и 6 специальностям магистратуры. Университет включает 3 факультета, 10 кафедр, 2 колледжа.

Как учебное заведение Университет видит свою миссию не только в передаче имеющихся знаний, но и наработке новых знаний на основе достижений науки. При таком подходе в научный поиск вовлечены не только преподаватели, но и большинство студентов, а также магистранты университета. Сегодня Университет «Болашак» является исследовательским университетом инновационного типа.

Университетом проводится работа по созданию и внедрению совместных образовательных программ с зарубежными вузами. Так, с целью творческого сотрудничества университет подписал договора о сотрудничестве с Аэрокосмическим институтом, институтом Аэронавигации Национального авиационного университета Украины, Федеральным государственным бюджетным образовательным учреждением высшего профессионального образования «Московским государственным университетом экономики, статистики и информатики (МЭСИ)», университетом Экономики и предпринимательства (Кыргызстан), научно-издательским центром «Социосфера» (Чехия), издательством «Молодой ученый» (Россия) и т.д. В договорах рассматриваются конкретные мероприятия по развитию сотрудничества в области учебно-методической и научно-исследовательской деятельности; повышению квалификации и организации стажировок профессорско-преподавательского состава; а также по реализации совместных образовательных программ бакалавриата и магистратуры.

Увеличивается количество зарубежных публикаций ППС, в том числе в научных изданиях с высоким импакт-фактором базы Томсон Рейтер. За 2013 год за рубежом опубликовано свыше 68, за 2014 около 80 научных статей ППС университета. Основные результаты исследования опубликовались в России, Чехии, Польше, Болгарии, Германии, США, Пакистане, Южной Кореи, Испании, а также в рецензируемых журналах, которые имеют SJR (Scopus, Elsevier и т.д.).

INFORMATION ABOUT «BOLASHAK» UNIVERSITY

Realizing initiatives of the Head of state N.A. Nazarbayev, the «Bolashak» University having 20 years' experience of training in the field of education, business, engineering, agriculture and other specialties for Kyzylorda area, achieves for satisfaction of needs of employees in the experts of possessing logical thinking, capable to adapt for changing conditions of the world market in the conditions of globalization. The university train 42 specialties of a bachelor degree, 6 specialties of a master. It includes 3 faculties, 10 departments and 2 colleges.

The university predict its mission not just having the knowledge as an institution, but also having the new achievements in sciences. In research not only the teachers are involved, but also students and masters of university. As a result, today «Bolashak» University is one of the innovation types of research work.

The presence of the international joint educational programs by university is conducted work on creation and introducing the joint educational programs with foreign high schools. For example, university has signed the agreement on cooperation with Aerospace institute and institute to Aeronavigations National aircraft university of the Ukraine, has signed the agreement on strategic partnership with Federal state budgetary educational institution of the high vocational training «Moscow state university of the economy, statistics and informatics (MESI)» and Erevan branch of the federal state budgetary educational institution of the high vocational training «Moscow state university of the economy, statistics and informatics (MESI)», one more agreement is signed in this year about cooperation between university «Bolashak» and university of the Economy and enterprise (Kyrgyzstan), with press «Young scientist» (Russia). Permanent cooperation is provided in agreement between university in the field of scholastic-methodical, research and cultural activity; in increasing of the qualifications and organizations of the periods of trial professorial-teaching composition; in realization of the joint educational programs bachelors and the masters.

The quantity of foreign press of teaching staff is improving. 68 articles of teaching staff are published in foreign countries like Russia, Czechia, Poland, Bulgaria, Germany, Pakistan, the South Korea, Spain in 2013 year and in 2014 year about 80 articles.

There are many articles which are published in reviewed journals like SJR (Scopus, Elsevier etc). The results of scientific research work of professor-training staff is actively being developed and implemented in the educational process.

Молодой ученый

Международный научный журнал

Выходит два раза в месяц

№ 7.1 (111.1) / 2016

Редакционная коллегия:

Главный редактор:

Ахметов И. Г.

Члены редакционной коллегии:

Ахметова М. Н.
Иванова Ю. В.
Каленский А. В.
Куташов В. А.
Лактионов К. С.
Сараева Н. М.
Авдеюк О. А.
Айдаров О. Т.
Алиева Т. И.
Ахметова В. В.
Брезгин В. С.
Данилов О. Е.
Дёмин А. В.
Дядюн К. В.
Желнова К. В.
Жуйкова Т. П.
Жураев Х. О.
Игнатова М. А.
Коварда В. В.
Комогорцев М. Г.
Котляров А. В.
Кузьмина В. М.
Кучерявенко С. А.
Лескова Е. В.
Макеева И. А.
Матроскина Т. В.
Матусевич М. С.
Мусаева У. А.
Насимов М. О.
Прончев Г. Б.
Семахин А. М.
Сенцов А. Э.
Сенюшкин Н. С.
Титова Е. И.
Ткаченко И. Г.
Фозилов С. Ф.
Яхина А. С.
Ячинова С. Н.

Международный редакционный совет:

Айрян З. Г. (Армения)
Арошидзе П. Л. (Грузия)
Атаев З. В. (Россия)
Бидова Б. Б. (Россия)
Борисов В. В. (Украина)
Велковска Г. Ц. (Болгария)
Гайич Т. (Сербия)
Данатаров А. (Туркменистан)
Данилов А. М. (Россия)
Демидов А. А. (Россия)
Досманбетова З. Р. (Казахстан)
Ешиев А. М. (Кыргызстан)
Жолдошев С. Т. (Кыргызстан)
Игисинов Н. С. (Казахстан)
Кадыров К. Б. (Узбекистан)
Кайгородов И. Б. (Бразилия)
Каленский А. В. (Россия)
Козырева О. А. (Россия)
Колпак Е. П. (Россия)
Куташов В. А. (Россия)
Лю Цзюань (Китай)
Малес Л. В. (Украина)
Нагервадзе М. А. (Грузия)
Прокопьев Н. Я. (Россия)
Прокофьева М. А. (Казахстан)
Рахматуллин Р. Ю. (Россия)
Ребезов М. Б. (Россия)
Сорока Ю. Г. (Украина)
Узаков Г. Н. (Узбекистан)
Хоналиев Н. Х. (Таджикистан)
Хоссейни А. (Иран)
Шарипов А. К. (Казахстан)

Руководитель редакционного отдела: Кайнова Г. А.
Ответственный редактор спецвыпуска: Шульга О. А.

Художник: Шишков Е. А.

Верстка: Бурьянов П. Я., Голубцов М. В.

Статьи, поступающие в редакцию, рецензируются.

За достоверность сведений, изложенных в статьях, ответственность несут авторы.

Мнение редакции может не совпадать с мнением авторов материалов.

При перепечатке ссылка на журнал обязательна.

Материалы публикуются в авторской редакции.

Адрес редакции:

почтовый: 420126, г. Казань, ул. Амирхана, 10а, а/я 231;

фактический: 420029, г. Казань, ул. Академика Кирпичникова, д. 25.

E-mail: info@moluch.ru; <http://www.moluch.ru/>

Учредитель и издатель:

ООО «Издательство Молодой ученый»

ISSN 2072-0297

Подписано в печать 27.04.2016. Основной тираж номера: 500 экз., фактический тираж спецвыпуска: 30 экз.
Отпечатано в типографии издательства «Молодой ученый», 420029, г. Казань, ул. Академика Кирпичникова, 25